

EUROPEAN UNION

EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND

INVESTING IN YOUR FUTURE!

GOVERNMENT OF ROMANIA

GOVERNMENT OF BULGARIA

**PROJECT “DANUBE - I CAN HEAR YOU
AND I WILL NOT FORGET YOU,
I CAN SEE YOU AND I WILL REMEMBER YOU,
I CAN RECREATE YOU AND I CAN UNDERSTAND YOU”**

**STUDY ON THE DEVELOPMENT
OF STONework IN THE CROSS
BORDER REGION DURING
DIFFERENT ERAS -
PREHISTORY, ANTIQUITY,
MIDDLE AGES, MODERN TIMES
AND MODERN AGE**

www.interregrobg.eu

The content of this material does not necessarily represents the official position of the European Union.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ

ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ИНВЕСТИРАМЕ ВЪВ ВАШЕТО БЪДЕЩЕ!

БЪЛГАРСКО ПРАВИТЕЛСТВО

**ПРОЕКТ “ДУНАВ - МОГА ДА ТЕ ЧУЯ, НЯМА ДА ТЕ ЗАБРАВЯ,
МОГА ДА ТЕ ВИДЯ И ЩЕ ТЕ ПОМНЯ, МОГА ДА ТЕ ПРЕОТКРИЯ И
МОГА ДА ТЕ РАЗБЕРА”**

**Проучване за развитието на
каменоделството в трансграничния
регион през различните епохи -
Праистория, Древност, Античност,
Средновековие, Ново време и
Съвременна епоха**

АВТОР: АЛЕКСАНДРА ПЕТРОВА

www.interregrobg.eu

Съдържанието на този материал не представлява непременно официалната позиция на Европейския съюз.

Съчетанието на абиотичните фактори във Врачанско - климат, почви, релеф, води, определя богатството и спецификата на живите елементи и създава благоприятни условия за живот още от далечните праисторически епохи. Първите обитатели по тези земи населяват или ползват за убежище и закрила пещери, скални навеси, заслони и други карстови форми, с които Врачанският край е необичайно богат. Богати културни пластове с находки от времето на късния палеолит (40 хил. - 12 хил. г. пр. Хр.) са открити в пещерата Пещ, край с. Старо село, общ. Мездра, обл. Враца; пещерите Самуилица I и Самуилица II, край с. Кунино, общ. Роман, обл. Враца; пещерата Пешкетто, край с. Лиляче, Врачанско и пещерата При ушите, намираща се на 2,5 км от Враца, непосредствено до прохода Вратцата (Обр. 1). Те представят целия район, като много добре населен и оживен (История на град Враца, 1976, 36). Предвид ниската степен на обществено-икономическото и културно развитие палеолитният човек оставя след себе си примитивни сечива и оръдия на труда, изработени от лесно достъпната и срещашата се в заобикалящата го среда суровина - камъка и кремъка. Първоначалната употреба на различните скали е чисто утилитарна - като пособия, които той използва във всички сфери на живота, за да подсигури прехраната и основните си жизнени нужди. А именно за лов, риболов и събиране, за добив и обработка на дърво, кожи и кост. Огромните количества, в които се откриват при археологическите проучвания, се дължат както на достъпността на суровината, така и на опростената технология на производството им. В продължение на хилядолетия човечеството развива и усъвършенства своите знания и технологиите за експлоатация на суровините от камък и кремък. Ето защо добива и обработката на камъка по нашите земи има много древни традиции.

Постепенно, с прогресивните изменения в структурата на древната икономика, сред каменните оръжия и оръдия на труда настъпва качествено развитие и по-голяма специализация. Най-масово използваният материал е кремъкът - крехък, но и достатъчно твърд за производството на режещи оръдия, още повече, че до откриването на арсениковия бронз към средата на IV хил. пр. Хр. човечеството не разполага с други суровини с подобни качества, освен кремък, кварца, ахата и обсидиана (Тодорова 1986, 154). Обсидианът - полу-скъпоценен камък с вулканичен произход е значително по-рядко представен на територията на България, като се разпространява под формата на внос (Обр. 6).

През неолита (VI хил. пр. Хр.), се експлоатират местните находища на сив кремък, който се отличава с по-ниско качество. От друга страна, получената научна информация от последните археологическите проучвания на ранно-неолитното селище, край с. Оходен, Врачанско, както и откритите многобройни кремъчни заготовки и оръдия донесени от отдалечени на стотици километри райони, дават основание да се твърди, че то е било център на най-ранната търговия с жизнено важната за праисторическото стопанство кремъчна суровина. Тук е функционирало своеобразно депо за изготвяне на заготовки и оръдия на труда и за тяхното разпространение в други райони. Доказателство за това са откритите и частично проучени през 2005 г. ями за добив на кремъчна суровина чрез термично разтрошаване на варовиковата скала. Това са най-ранните рудни изработки с използване на огневия метод в Европа. Освен кремъчна суровина с местен произход, тук се намират образци на най-качествения кехлибарен на цвят, т. нар. „разградски кремък“. До сега са намерени и шест на брой обработени артефакти от полу-скъпоценния камък обсидиан, чиято суровина е донесена от находището в Западните Карпати. Това показва, че през ранния неолит река Дунав по-скоро е служила за транспортна артерия и по-гъвкава комуникация между човешките популации, отколкото като разделителна линия или граница (Ганецовски 2015, 37).

През Халколита (V - IV хил. пр. Хр.), с развитието на обществените отношения и съществуването на необходимите предпоставки добивът и снабдяването с висококачествени каменни суровини продължава. Съществува системна и организирана експлоатация на локализираните в Североизточна България находища, които достигат до други селища от днешните български земи по пътя на обмена и разменната търговия. (Тодорова 1986, 152).

Първият етап в обработката на кремъка обхваща първичната, грубо одялване на ядрата кремък, което става в района на добиването. Така за транспортиране остава само годната за отцепване на пластини част от кремъчното ядро. Вторият етап включва по-нататъшната обработка, която се състои в отцепването на пластини и тяхното общо оформяне, съобразно предназначението. От кремъчните пластини се произвеждат всички режещи, стържещи и пробиващи оръдия (ножове, пили, стъргалки, свредели, пробивачи, стрели и други) (Обр. 2-4). Използват се самостоятелно или като остра работна част, зъбци, прикрепяни към дървена пръчка или костен рог, за направата на пробивни свредла, коси, сърпове. Самите ядра, след като от тях са отцепени необходимите количества пластини са използвани, като чукалки за производство на други кремъчни пластини от нови ядра (Обр. 5). Така те добиват кръгла форма и намирани в археологическа среда понякога са погрешно интерпретирани, като бойни топки (Тодорова 1986, 153).

Каменните оръдия на труда представляват „тежкото въоръжение“ на халколитния човек (Обр. 7). Те се използват, наравно с медните, предимно в дърводобива и дървообработването, но при необходимост могат да изпълняват и функциите на оръжие. Освен това каменната брадва-чук и боздуганът вероятно са играли ролята на символи на властта. За производство на каменни оръдия са използвани твърди скали от вулканичен произход, кристалинни шисти и мрамор. Специални и особено ценени видове скали, като амфиболити са били предмет на между племенна обменна търговия и са доставяни от твърде отдалечени находища. Така например амфиболитите от Северозападна България са намерили разпространение в цяла Средна Европа. Те са най-древната скална суровина, предмет на широк между племенен размен в праисторическата епоха (Тодорова 1986, 154).

Най-често срещаните оръдия на труда от камък са брадвата и теслата. Техните каменни остриета са монтирани в муфи от еленов рог, които от своя страна са прикрепяни към къси дървени дръжки. Закрепването на каменните и кремъчните остриета към дръжките е ставало чрез растителни смоли и ремъци. Статистическите данни от проучванията показват, че теслите са използвани в обработката на дървото на територията на селищата (за това са намирани повече тесли в селищата), докато брадвите - в гората, където са захвърляни счупените екземпляри. В края на халколита, каменните брадви биват изместени от медните брадви-клинове и брадвичукове, които поемат техните функции в дърводобива (Обр. 8-10). Установено е, че производителността на медните оръдия на труда спрямо каменните е в съотношение 1:30. От камък освен брадви и тесли се произвеждат още редица изделия. Това например са длета, клинове, брадвичукове, боздугани, чукалки, хромелни камъни, подпетъчни камъни, гладилки, култови предмети и украшения. Технологиата е следната: в парче плочеста кристалинна шиста, майсторът изрязва формата на оръдието чрез двустранно срещуположно изпилване на жлеbove в скалата и счупването на така изтъненото място с удар. След това инструментът е дооформян с очукване, шлифование и полиране с абразив (пясък). Каменни оръдия на труда се изработвали и от речни валуни - обли речни камъни, които са оформяни, чрез ситни очуквания, след това полирани и шлифовани. През халколита някои оръдия на труда започват да се произвеждат с дупка, например брадвите-чукове и боздуганите. В тази дупка е монтирана дръжка, която дава възможност за по-удобен захват при

работа и увеличава функционалността на изделието. За целта се е използвал тежък пробивачен стан, здрава кост, закрепена на вертикална дървена ос, която е привеждана във въртеливо движение и сух пясък. Отворът добивал леко конусовидна форма, като се пробива последователно от едната, после и от другата страна. Диаметърът на отвора за дръжка е малък - за да не се намалява широчината на стената на брадвата, което да предизвика нейното спукване или счупване (Обр. 11-12).

Техниката за работа с каменни сечива е специфична и се отличава от тази за работа с метални. Тя изисква многократни, къси и коси удари, които отделят малки трески от дънера - така се получава вкопаване в ствола на дървото, след което то е пречупвано и повалено (Тодорова 1986, 156).

Със своята прецизна направа и блестяща полировка се отличават каменните брадви-чукове и боздуганите. Някои екземпляри са изработени от мрамор и други по-редки скали. Предполага се, че този тип изделия играят ролята на инсигнии на властта, на жезли, тъй като подобен екземпляр с облицована със злато дръжка е намерена във Варненския халколитен некропол (Тодорова 1986, 158).

Каменните съоръжения за смилане на зърно, т. нар. хромели са задължителна и неотменна част от бита и интериора на жилищата от праисторията до средновековието (Обр. 13). Обикновено за изработването на хромели са се избирали абразивни скали, пясъчници. Съоръжението е двусъставно - от два камъка, долният от които е с по-големи размери. Между техните две повърхности, чрез усърдно триене човекът смила зърното на пшеницата или лемеца до готовност, за произвеждането на хляб. В по-късните епохи камъните имат обикновено кръгла форма. Долният е с висок страничен бордюр, за да задържа зърното, което се изсипва от отвор в горния хромелен камък. Смилането се получава при въртенето на горния камък, върху долния, като смляното зърно изтича от специално оформен в долната част отвор.

От камък се изграждат и пещите или печките във всеки дом. Те осигуряват светлина и топлина, дават възможност за термична обработка на храната. Този вид съоръжения - от обикновеното вкопано огнище, оградено с речни камъни до изградената с няколко каменни плочи печка, представляват основна необходимост за оцеляването на човека през всички сезони.

Интересен паметник от територията на Северозападна България представя използването на камъка, освен в бита и в обредите и религиозните практики на хората от праисторията. Става дума за каменна пластика във вид на бича глава (букрация), открита при археологическите проучвания през 2008 г. на хълма Калето в град Мездра (Ганецовски, 2013, 85-87). Изработена е от плосък, огладен и така оформен речен камък, че да наподобява стилизирана бича глава. В представите на древните хора бикът/ говедото символизира мъжкото начало и плодородието. Коментираният тук паметник е открит в структура с обредни функции от на края на каменномедната епоха - т. нар. „светилище на тура“. На място, в специално издълбана основа в скалата е извършено животинско жертвоприношение. При него, под каменен кожух измазан с глина и опален, в определен ред са депонирани две глави на възможно най-едри екземпляри от турове (праисторическо говедо), между които е поставена и каменната букрация (Обр. 14). Съоръжението олицетворява плодоносецът съюз залегнал в същността на основния ранноземеделски мит - а именно съюзът на мъжкото (бикът) и женското начало (майката земя).

По-голямата част от района на Враца е зает от мощни по своята дебелина варовиковици - седиментни скали, съставени от калциев карбонат. Той е податлив на обработка, ломи се сравнително правилно и е отличен строителен и облицовъчно

- декоративен материал. Това на практика обезпечава със суровина строителната дейност и художествената обработка на камъка във всички епохи (Обр. 15). В наши дни, в района на област Враца, в общините Мездра и Роман функционират няколко каменни кариери за добив на строителен варовиков материал, известен още, като „бял врачански камък“, който е много търсен, както на българския, така и на чуждестранния пазар.

В праисторическите времена, жилищните постройки представляват паянтови конструкции от дървени пръти измазани с глина, а камъкът се използва, макар и ограничено за облицовка на примитивните фортификационни съоръжения изградени от дърво. Своеобразният каменен кожух има укрепваща и подсилваща роля. Подобна практика е регистрирана при проучването на укрепеното праисторическо селище от края на халколита в местността Заминец, край с. Горна Кремена, общ. Мездра.

Строителите през античността и средновековието също използват природните ресурси и масовия материал. Те влагат в своите строежи камъни, дървесина, метали, глина, пясък, чакъл.

Широко достъпният и добиван дървен материал на практика е по-лесен за обработка от камъка, но има един голям недостатък - той е нетраен. Ето защо, постепенно, за да отговори на изискванията на своето време, подтиквано от развитието на техниките на водене на война и отбрана, строителството започва да се монументализира. На практика само камъкът остава неподвластен на времето.

За нуждите на строителството се добиват най-различни породи камъни - от леките вулканични туфа, пемза, от абразивните пясъчници, от порестия бигор до плътните и здрави скали като мрамор, гранит, порфир, травертин, варовик и т. н. Различните скали се използват в зависимост от техните естествени свойства и от това до колко се поддават на обработка. Комбинирането на отделните видове скали, всяка със свой специфичен цвят и текстура на практика разнообразява градежа.

Археологическите проучвания на паметници от античността и средновековието в Северозападна България установяват, че строителите използват предимно местната суровина - сивият на цвят варовик, отделни плочи червен или жълт пясъчник, бледо жълт и розов мрамор и по-ограничено - порест бигор, който е от кафеникав до зеленикав на цвят. Естествено находище на бигор, наричан още травертин има край с. Паволче, Врачанско. Кариерата в местността Бигора е експлоатирана до 1944 г. от местни майстори по поръчки от частни строителни предприемачи, а от 1945 г. става част от местното ТКЗС. Материалът от с. Паволче е прекарван с теглени от крави и волове дървени кола до товарната гара в Мездра, и така е транспортиран до Велико Търново (Божковска 2010, 180). Бигорът е органогенна утаечна скала, т. е. образува се от утаяването на органични останки, около растенията във водоизточници с високо съдържание на калциев карбонат. Шуплест е и се отличава с малка плътност. Този ценен строителен материал е използван, като декоративна суровина при външни и вътрешни облицовки, за подова настилка, при изграждането най-често на християнските храмове. Той с порестата си структура осигурява естествено „дишане“ на стените. От друга страна е лек и за това е предпочитан при изграждането на сводове и покривни конструкции, при облицовки на стени. Отделни блокчета бигор се намират сред руините и при проучването на изследваните до момента три църкви от античността и средновековието в рамките на многопластовия археологически обект в местността Градище, край прохода Вратцата, при най-новите археологически проучвания на територията на Враца, а именно тези на средновековния манастир „Св. Троица“, в местността Манастирски дол, край града (Обр. 20). Освен това по-голяма част от къщите в с. Паволче имат за основи дялан бигор, оградата на училището е изградена

с бигор, храмът „Св. Иван Рилски“ е облицован с този материал. От бигор са оформяни надгробията в селското гробище, както и оброците край селото. Блокчетата необработен бигор се използват за направата на изкуствени водоскоци, естакади и алпинеуми.

За по-голяма надеждност на строежа, каменните блокове са скрепявани помежду си с метални скоби, които понякога са заливани с разтопено олово. Спойващият разтвор най-често е хоросан - смес от вар и добре пречистен пясък. Към белия хоросан в ранновизантийския период започват да прибавят счукана тухла, което придава специфичен цвят на разтвора - т. нар. „розов хоросан“. Римляните още през II в. пр. Хр. изобретяват прочутия римски бетон (цимент). Той намира широко приложение и е използван за направата пътища, мостове, подове, стени, канали, сводове и куполи. Най-важната съставка в това нововъведение, т. нар. „тайно оръжие“ на римското строителство е прибавянето към варовия разтвор на вулканична пепел, известна като пуцолана. Този материал нос името си от гр. Поцуоли (до Неапол), където най-вече се е намирала. Характеризира се с повишена химическа, корозионна и водонепропускливост. И за това не е учудващо, че в повечето случаи в това число и в българските земи са запазени именно римски останки, съдържащи този дълговечен бетон.

Римляните комбинират отделните строителни материали, използвайки различни техники на градеж. Това са т. нар. опуси, което буквално означава „ред“. Най-старата строителна техника е опус квадратум използвана за масивни градежи като крепостни стени. При нея масивни, добре одялани квадратни каменни блокове са поставяни плътно един върху друг без използването на хоросан между тях. Тъй като това е техника, характерна за античното строителство, изграждането на крепостната стена на Външния град на първата българска столица Плиска, през втората половина на VIII - IX век от такива големи квадрати поражда редица въпроси. То на практика се явява анахронизъм и противоречи на ниското ниво на материалната култура на българите от периода. Някои изследователи смятат, че тази крепостна стена е заварена от българите и датира от късната античност. Според най-новите проучвания обаче, именно българите изграждат тези съоръжения, под влиянието на крепости - образци от малоазийските византийски провинции.

Други техники, характерни за римското строителство са опус циментикум, опус микстум, опус имплектум. Последният е най-честият строителен похват използван при изграждането на сгради и най-вече крепостни стени през късната античност (IV - VI век) и средновековието. В такъв опус е изградена крепостната стена средновековния град Вратица - предшественик на днешна Враца (Обр. 16). При тази техника, от добре оформени и одялани камъни са се изграждали лицевите страни на зида, а вътрешността е запълвана от поставени без ред по-дребни ломени камъни, понякога и парчета тухли или фрагментирани архитектурни елементи. При по-късните укрепления са вградени цели или отделни фрагменти от антични статуи. Така например при проучването на втората крепостна стена на Вратица през 2010 г. в пълнежа на стената, наред с ломения варовик бе намерен част от античен капител с волута (Обр. 19). Пълнежът на стената е заливан обилно с варов разтвор, т. е. с хоросан. И тъй като във всички времена хората са използвали градежите на по-старите селища и крепостни стени, като достъпна кариера за строителен материал, често насипите, които са запазени и до днес при крепостните стени се състоят от оголен пълнеж на зидовете с отдавна окраден лицев камък, който се е саморазрушил под въздействието на атмосферните фактори.

Крепостните стени се издигат на различна височина в зависимост от дебелината на стените и вида на укрепления терен. В дебелина стените варират от 0,70 м до повече от 3 м, крепостната стена на централното укрепление на Вратица е

с дебелина 2,40 м. Археологическото проучване разкрива една отчасти запазена стена, за чиято височина може да се предполага именно по дебелината на зида. В някои случаи крепостите стени достигат и до 10 м.

От камък са изграждани и допълнителните съоръжения към укрепленията, като стълбища, платформи, зъбери, кули (Обр. 17). През 2007 г., при проучването на източната крепостна стена на централното укрепление в местността Градище, край Вратцата е проучено зидано външно стълбище. То е изградено от вътрешното лице на стената, и по него бранителите на крепостта са се изкачвали към платформата, за да маневрират (Обр. 18). Освен за фортификация, камъкът е използван повсеместно и при строежа на жилищни и култови постройки през античността и средновековието, в комбинация с други материали, като строителна керамика (тухли - печена или сушена - кирпич, плочи, керемиди), дърво, сплътено сено или слама за покривите, вар, пясък, кал и глина. В примитивното, масово разпространено жилище - землянката или полуземлянката често е правена вътрешна облицовка с каменен цокъл. Тук камъкът има чисто практическо значение - да укрепи вкопаната част на жилището, за да не се руши тя от атмосферните води. Надземната част е изградена от естествени, леки материали - дърво и глина. Аналогична е ситуацията и с надземните къщи - с приземен етаж от камък и втори - паянтови.

При по-представителните постройки - граждански и култови, особено във времето на блестящата римска култура интериорът е разнообразяван по най-различни начини. Откриваните при разкопки многобройни архитектурно-скулптурни елементи от колони и капители, преградни плочи, фронтони, арки, корнизи, чешми, фонтани, басейни, плоскостни релефи, триизмерни статуи, саркофази доказват високо развитие на каменоделството и ваятелското изкуство (Обр. 21-24) и (Обр. 28-31).

Съвременният човек е свикнал да възприема античната архитектура и скулптури във вида, в който те са достигнали до наши дни - монохромни, с цвета на материала от който са изработени. Истината е, че в древността е имало много повече цвят и колорит, от колкото предполагаме. Стени, подове, колоните, статуи са били оцветени в различни багри. Честа практика е инкрустирането на скъпоценни и полускъпоценни камъни за очи на триизмерните скулптури. Дори да няма подобна инкрустация, фигурите във всички случаи са били оцветени, за да бъдат максимално близо до естествения цвят на човешката кожа, на дрехите и атрибутите, с които са били изобразени. Красноречив пример за това е мраморната скулптурна пластика на римски военачалник (легионер), която е експонирана в зала „Археология“ на РИМ - Враца. По нея все още макар и на места изтрити, личат следите от червена и синя боя (Обр. 27).

Камъни с различен цвят, в комбинация с глинени кубчета са използвани за изработването на разноцветни мозайки, които създават усещане за лукс и красят вътрешността на римски вили и антични архитектурни комплекси.

Част от запазена такава подова мозайка е експонирана в лапидариума на РИМ-Враца (Обр. 25-26). Тя е открита случайно през 1972 г. при строителни работи в с. Галатин, Врачанско и вероятно е служела за под на помещение от антична вила рустика, съществувала тук от края на III до средата на IV век (Машов 1983, 85-91). За изграждането на мозайката са използвани три основни цвята с вариращи нюанси - бял, черен и червен. Белите кубчета са от бял варовик, розов и бледо жълт мрамор. Черните кубчета са от черен и масленозелен дребнозърнест пясъчник, а червените са керамични и съответно са по-износени от каменните. Кубчетата са положени в замазка от кал и вар. Изпълняват композиция с разнообразни геометрични мотиви - елипси, ромбове, розети, правоъгълници, триъгълници, шахматен и въжест орнамент, Соломонов възел, меандръ.

Един допълнителен елемент на представителност, демонстрация на високо социално положение, представлява откритият слънчев часовник в рамките на антична вила, на 6 км североизточно от град Монтана (Александров 1978, 33-37). Той е изработен от монолитен мраморен блок. Долната му част е оформена, като постамент, а горната - четвърт сфера е самият часовник. Върху четвърт сферичната повърхнина на слънчевия часовник са издълбани линии, едните от които отговарят на меридианите, а другите - на паралелите от земния глобус. На мястото на полюса личи леглото на стрелката - по всяка вероятност метална, която е била запоена с олово. Този слънчев часовник е бил в отвесно положение, а стрелката му е поставена водоравно. От движението и дължината на нейната сянка върху вдлъбнатото лице на четвърт сферичната повърхност с разграфяванията се отмерва времето през деня.

Римляните са възприели от гърците разделянето на деня на 12 часа, а часът - на 60 минути. Както отбелязва архитектът Витрувий, когато слънцето изгрява, дължината на сянката на хоризонтално поставените стрелки е равна на нула, за разлика от дължината на сянката от отвесните стрелки на хоризонтално поставените часовници, която по същото време е безкрайна. Когато слънцето се издига, сянката на хоризонталните стрелки става все по-дълга, обратно на отвесните, които намаляват, за да станат на обяд първите най-дълги, а вторите - най-къси. Подобни слънчеви часовници с четвърт сферична форма са известни до сега от Дуросторум и Марцианопол, а от района на Кумпана в Северна Добруджа, дн. Румъния. Това всъщност са едни от големите градове на провинциите Долна Мизия и Тракия през римската епоха. Часовниците са поставяни на централните площади или в рамките на частни постройки. Според писмените сведения на античните автори, освен в градовете, слънчеви часовници са поставяни и във вилите, притежавани от богати робовладелци. Намереният в Монтана часовник е именно такъв случай. Той свидетелства за активния общественно-икономически живот кипял тук и е израз на висока култура. Часовникът разбира се е имал и чисто практично предназначение. Собственикът на вилата е имал нужда от отчитане на времето, за по-правилното осъществяване ръководството на стопанската дейност във вилата. Вероятно местоположението на часовника е било някъде между сградите на вилата, в някакъв вътрешен двор или пред жилището на собственика. Значението, което този часовник е имал личи от факта, че е намерен укрит в един от складовете за зърнени храни на вилата, изглежда за да бъде опазен по време на нападение. Паметникът се датира с монети от сигурна археологическа среда във II - III в. сл. Хр.

В стремежа си да превъзмогне жестоката преходност на собственото си съществуване, човекът изработва от неподвластния на времето камък предмети на религиозния култ, а също и мемориални, възпоменателни паметници.

Широко разпространени през античността са т. нар. оброчни плочки. Тяхното създаване датира от IV в. пр. Хр. и продължава до IV в. сл. Хр., когато християнството е наложено за официална религия в Римската империя. Думата оброк означава обещание, обет, дар, дан. В същия смисъл е и турската дума курбан, както и еврейската корбан. В научната литература тези предмети се наричат още вотивни паметници (от латински език). Оброчните плочки представляват релефи с изображения на божества. Размерите на плочките варират от няколко сантиметра до такива, които надхвърлят метър. Изработвани са от твърди и трайни скали - варовик, мрамори. По форма биват четириъгълни, със заоблена горна част или оформена с триъгълен завършек, т. нар. фронтон (термин от античната архитектура). До нас плочките са достигнали в повечето случаи монохромни, но са намерени оцветени, покрити с боя или лак, т. е. полихромни.

Известните оброчни плочки от територията на изследвания ареал представят разпространените и почитани религиозни култове в провинция Мизия през римската епоха. Обстойното им проучване и описване разкрива съществуващата търпимост между различните местни тракийски, гръко - римски и източни божества, което се наблюдава, като цяло за един голям икономически, културен и религиозен ареал. В релефното им поле е изобразено съответното божество в някой от характерните му иконографски типове, с присъщите му атрибути. Голяма част от оброчните плочки не съдържат текст. Не малък е броят на онези, обаче които имат посветителен надпис. Той съобщава името на дарителя, т. е. простосмъртния, който поднася този оброчен дар, за да измоли благоволението или да омилиости съответното божество. Понякога в добавка се изписва чий син е дарителят, произхода му и в повечето случаи пояснението, че плочката се дава като оброк. Срещат се някои статистически данни, според които имената на дарителите от Долна Мизия и Дакия са 61% гръцки или гръцко-римски, 34% - римски и само 5% тракийски или тракийско-римски. Подобни изчисления обаче са твърде спорни, с оглед отнасянето на едно име към определен етнос, а последващите изводи са формирани при игнориране на важното обстоятелство, че има и твърде голям брой екземпляри, които въобще нямат надписи или от запазените фрагменти не може да се установи дали е имало надпис, а и в случаите, когато има надпис често не се споменават дарителите. Последното е важно, тъй като някои етно-културни различия рефлектират и върху практиката на надписите. При траките религиозния култ е изпълнен с тайнственост и често липсва не само името на дарителя, но дори прозвището на бога или героя, на който се посвещава, а е посочено примерно само „На Господа“. За формирането на подобни възгледи имат значение и общественно-политическите фактори - в Тракия не е имало демокрация и благоволението на царете и парадинастите се печелело с дарове за тях (в това число и под формата на подкуп), а не с общественополезни мероприятия. При гърците и римляните пожертвуванията за общественополезни мероприятия са свързани с печелене на влияние и затова за тях е важно и съществено да афишират имената си дори и тогава, когато правят дарения на светилищата.

По-сложен и съществен е въпросът с посоченото в надписа божество. В някои случаи това е персонажът, който е изобразен на оброчната плочка. Но има и случаи, в които е посочено божеството, на което се прави obroka или на чието светилище се дарява плочката. Понякога към името на бога има и добавка, която се тълкува като прозвище, за което се предполага, че е свързано с названието на светилището, на което се прави дарът. Тези епиграфски паметници хвърлят светлина върху състава на населението в провинция Мизия, като допълват познанията ни за култовете почитани от местното население и са указания за съществуването на синкретизъм между римската, гръцката и местната тракийска религия. Изобразявани са персонажи и божества почитани в трите пантеона, които в някои случаи се явяват и тждествени. Сред тях са Херос/ Тракийският бог - конник (Обр. 32-34), гръмовержецът Зевс (Обр. 35) и съпругата му Хера, Великата богиня майка или Кибела, митичният герой Херакъл/ Херкулес (Обр. 36), Бендида (при траките)/ Артемида (при гърците)/ Диана (в римския култ), бикоборецът Митра (Обр. 37), магичната Хеката, богинята на съдбата Фортуна (при гърците)/ Юнона (при римляните), богът на виното и веселието Дионис, Трите нимфи (божества на горите, изворите и реките), здравеносните Асклепий и Хигия, Епона - богинята покровителка на конете. Оброчните плочи позволяват да се локализируют местни култове и светилища, посветени на конкретно божество. Така например въз основа на намираните оброчни плочки с изображение на Митра, край с. Гаганица,

Монтанско се допуска за функционирането на негово светилище в района (Ганецовски 1998, 54).

Камъкът остава широко използвана суровина за строеж и декорация и в християнската култура. С богатата си архитектурна украса и детайли се отличава вътрешното пространство на намиращата се край с. Лютиброд, община Мездра раннохристиянска базилика (Машов 1985, 53-63). Каменните релефи открити тук засега са едни от най-редките паметници от този вид в България. Те представляват важен извор за историята на местното провинциално ранновизантийско изкуство. Всички образи изработени от местния майстор са предадени, чрез нисък релеф. При този похват се отнема фона около цялостния силует на изображението, като по този начин се получава двупланово предаване на пространството. Преобладаващият елемент в украсата по кемпферовите капители са кръстът и други различни символи от ранното християнство, като монограмът хризма, гълъби, риби, делфини, агнета, разцъфнали клонки и листа (Обр. 38-40). Всички изобразени растителни и животински мотиви, макар и изработени грубо и схематично се отличават със своя реализъм и сякаш внушават движение. Колонадата, разделяща вътрешното пространство на базиликата се е състояла от деветнадесет колони и съответно толкова йонийски кемпферови капители поставени върху тях (Обр. 41-42). От достигналите до нас четиринадесет капители е видно, че тяхната украса се състои от растителни, животински, геометрични орнаменти и кръстове. Вероятно при поддръждането им върху колоните капителите с различните видове украса са се редували, което придава по-голяма живост на интериора. Върху лицевите части на някои от капителите е запазено оцветяване с червена охра. Днес запазените части от архитектурната украса на лютибродската базилика са експонирани в лапидариума и зала „Археология“ на РИМ-Враца. На база паралели и стилови особености на украсата, формата на йонийските кемпферови капители и датировката на трикорабната базилика можем да отнесем изработването на архитектурната украса към края на V - началото на VI век.

Една голяма част от античните образци на каменната пластика, независимо дали става дума за архитектурни елементи, предмети на култа (оброчни плочки, статуи), епиграфски или мемориални паметници (надгробни плочи, гробни съоръжения - саркофази и гробници) са преизползвани през по-късните епохи, като лесно достъпен, вече подготвен строителен материал (Машов 1983, 92-100). Това са т. нар. споллии откривани в пълнежа на крепостни стени, сред рушевините на граждански и култови постройки и други съоръжения. Извън изящното изпълнение на градивни и декоративни елементи от камък за представителни постройки и църкви, каменоделското изкуство продължава да се развива в народната традиция и намира своята изjava в изработката на плитки релефи с линеарни, геометрични, растителни, животински, митологични или антропоморфни (човекоподобни) мотиви (Вакарелски 1977, 627-628) (Обр. 43-44). Всички тези паметници са изпълнени твърде схематично и наивно, често пъти образите са само загатнати основно върху надгробни плочи и кръстове. Доколкото археологическите документи показват, плитката релефна и гравюрна традиция продължава през вековете до епохата на националното ни Възраждане (XVIII - XIX век). И през този период от културната ни история тя намира място главно по надгробните кръстове и плочи на по-състоятелни покойници из някои по-големи селища и по манастирските комплекси. За изработването на паметници на надгробната пластика се предполага, че както и днес по места съществуват каменоделски ателиета за предварително изготвяне на такъв род пластики, които се разпространяват под формата на търговия и в замяна, и задоволяват естествените потребности на населението от подобен род мемориални паметници.

Каменоделският занаят става особено популярен през XVIII - XIX век в Северозападна България. Това от една страна се дължи на експлоатираната още от дълбока древност местна природна даденост, т. е. на съществуването на находища от доброкачествен камък, подходящ за каменоделска работа. Друга предпоставка са създадените добри традиции и приемствеността в предаването на уменията за обработка на камъка. Всъщност, писмените извори от римската епоха, доказват че още от тогава съществуват колегии на занаятчиите - каменоделци. Косвено потвърждение за функционирането на подобни ателиета са паметници, саркофази с аналогична декорация, както и данните от намерени два латински надписа в района на римския град Улпия Ескус, край днешното с. Гиген, Плевенско. За да съхранят занаята, сръчните майстори предават добросъвестно своя опит на следващите поколения. Те дълбоко ценят създаденото от творческия опит на колектива, тяхното отношение към майсторството е равно на свещенодействие. Всичко това характеризира възрожденските каменоделци от Северозападна България, като особени творчески личности, трайно свързани с природата и с културата на своя край (Любенова 1989, 174).

Най-масовият предмет на изработка от местните майстори каменоделци през XVIII - XIX век са надгробията (мемориални, индивидуални възпоменателни паметници, свързани с погребалния обред) и оброчните камъни (посветени на различни християнски светци и поставяни на места за родово или общо селищно почитане и организиране на курбани). Надгробията и оброците в Северозападна България са изработвани от варовик, червен пясъчник и бигор. Тяхната форма и орнаментация е подчинена до голяма степен на християнската идеология (Любенова 1989, 172). Надгробията се поставят при навършването на година след погребването, след като се осъществи ритуалът „склапане на гроба“. Съществува разграничаване в силуетното оформление на надгробните паметници, в зависимост от пола на погребания (Обр. 45-47). Ако починалият е мъж то има формата на кръст с квадратни пропорции. Ако е жена - представлява каменна плоча със заоблена горна част и стесняваща се долна част. Докъм 30-те години на XX век надгробията се поставят с лицевата им страна на запад, а след това - обратно, с лице на изток и гръб на запад. При мъжките надгробия по лицевата част са изобразени различен брой кръстове, геометрични и растителни орнаменти, а цялото изобразително поле на паметника е обрамчено с една връзана линия. При женските надгробия, освен традиционния вдълбан кръст, растителни мотиви и пр. се виждат и някои традиционни женски украшения - пафти, наниз и пр., а понякога на гърба на плочата е оформен косичник (Никодимов 2010, 195) (Обр. 48). Често са изобразявани предмети от бита свързани с мъжката или женската работа, специфични инструменти, които указват какво е било професията или заниманието на погребания. От 1915 г. насетне специфичната форма на мъжките и женските надгробия се запазва, но върху лицевата им част каменоделците започват да правят релефни антропоморфни изображения на покойниците. Първоначално те са схематични, по-късно стават доста по-детайлни и предават различни елементи на облеклото, дори може да се говори за портретна скулптура. Надписите върху паметниците са лаконични - съдържат информация с името на покойника и годината на смъртта му. Съществуват и анонимни надгробия. (Никодимов 2010, 196).

През XIX - XX век от селата в които каменоделството има традиции се разнасят по околните селища надгробия, които са разменят или продават. Един вид „полуфабрикати“. След това, върху готовият паметник някой местен каменар или близък на починалия издълбава текстовата част, която указва конкретното име на починалия и годината на раждането му и смъртта.

Сведения за масово практикуване на занаята каменоделство през XIX век има за с. Върбешница, намиращо се на 8 км от град Мездра, в полупланински район (Митова 2010, 182-186). Той дава поминъка на много мъже и променя облика на селото. Заслугата за разкриване и разработване на „бялото злато“, както се нарича варовикът, имат четирима италиански майстори - каменоделци. Франческо Красини, Поли Луизи, Франческо Санкета и Антонио Чедолини идват тук по договор с българското правителство, за строежа на железопътната линия през Искърския пролом от София до Роман. За нуждите на новостроящата се спиртна фабрика в Мездра от предприемача Тодор Балабанов, италианците закупуват парцел в землището на с. Върбешница и разработват първата каменна кариера. С течението на годините, въпреки трудностите - тежкия труд и трудното пласиране на продукцията, високите данъци и големи разходи, занаятът навлиза трайно в живота и поминъка на балканското селце. Той дава поминък на много хора, предоставя им възможност да получават парични средства, променя бита им, дава възможност за обезпечаване и на техните поколения. От Първата световна война насетне в селото се създава каменоделско сдружение, организират се изпитни комисии за придобиване на майсторско свидетелство. Готовата продукция от върбешки камък се изнася за Румъния, а от там предприемачът - каменоделец Георги Чедолини организира внасянето на сол. Постепенно започва индустриализирането на този отрасъл и във Върбешница. Оборудват се с машини, кранове и превозни средства за извозването на камъка до гарите във Враца и Мездра. Каменоделците от Върбешница разнасят славата на занаята из цяла България. Сред по-известните паметници изработени от върбешките каменоделци са фигурите на руски воители и български опълченци на връх Шипка, Хвърковата чета на Бенковски в град Панагюрище, паметникът на Скобелев в Плевен, мемориалът на Альоша в Пловдив, релефите на Ботевата чета във Враца и много други.

С амбицията да съхрани духа на българското каменоделство, функциониращото и днес в романското с. Кунино, област Враца училище по каменообработване развива и обогатява традициите на родните майстори каменари, като продължава да обучава младите българи на един от най-старите занаяти. То представлява единствената на Балканския полуостров Професионална гимназия по каменообработване (Кутов 2010, 187-190). Училището е едно от четирите с подобен статут в Европа, като останалите три са в Чехия, Германия и Италия. Създадено е през 1921 г. с правителствен указ и със съдействието на кунинчанина Константин Томов, министър в правителството на Александър Стамболийски, като Държавно каменоделно училище. За място е избрано Кунино поради наличието на превъзходна суровина - варовик, развит каменоделски поминък у местното население и стратегическа железопътна артерия. Селото е разположено сред красива природа, с рядко съчетание на скалисти масиви, каньони, плата, гори, река и плодородна равнина. То е селище с древна история и култура. Още в края на 1921 г. тук пристига със съпругата си първият директор - чехът Рудолф Браун, който за няколко месеца успява да запише 10 ученика. Теоретичните занятия започват на 2 март 1922 г. През есента на 1922 г. пристига чешкият учител-специалист Йозеф Шквара. Назначени са и няколко българи, преподаватели по общообразователни предмети и през учебната 1922/ 1923 г. в училището вече се провежда пълноценно обучение. През 1925 г. двамата чехи напускат, а на тяхно място пристигат Станислав Кхун (директор) и Йозеф Краус (учител-специалист), а през 1927 г. е назначен първият български учител по каменоделство – скулпторът Атанас Мусаков (ученик на Иван Лазаров и брат на писателя Владимир Мусаков), а през 1928 г. скулпторът Крум Алексиев става първият българин директор на училището. Първоначално занятията се водят в къщите на по-заможни кунинчани. Първите 10 години занятията са били в

къщата на кунинчанина Кузман Ценков и в църковния двор. Край кунинската железопътна гара през 1922 г. започва строежът на училищната сграда по чешки проект и редовни учебни занятия започват от декември 1931 г. На 3 ноември 2006 г. на редовното заседание на Министерския съвет е одобрено постановление за преобразуване на Професионалната гимназия по каменообработване от държавно училище към Министерството на образованието и науката в училище по изкуствата към Министерството на културата. Понастоящем в Професионалната гимназия по каменообработване се обучават ученици от VIII до XII клас, които получават образование по професия „Каменоделец“, специалност „Каменоделство“, и ученици от VII до XII клас по професия „Художник“, специалност „Скулптура“. През годините изявиени български скулптори са били преподаватели в училището: Димитър Гаджалов, Крум Алексиев, Митьо Солаков, Илия Беширов, учителят-специалист Петър Тоновски, Никола Корчев, Стефан Стефанов и други. От създаването на училището до днес почти всички професионалисти в обработката на камъка в България са получили образованието си в Кунино. По-голяма част от тях са скулптори, архитекти, строители, каменоделци и други специалисти в бранша, прославили се с професията си в България и по целия свят. Голяма част от завършилите продължават образованието си във висшите училища за изкуства в България, като след това се утвърждават като автори в българското изкуство. На 26 февруари 2004 г. бивши възпитаници създават Сдружение на българските каменоделци с цел да защитят независимостта и правата си на упражняване на каменоделския занаят. Дело на възпитаници на училището в границите на България са: монументално-скулптурните обекти „Създатели на българската държава“ в Шумен, „Мемориален комплекс Априлци“ в Панагюрище, „Бранителите на Стара Загора“ в Стара Загора, Парк-музей „Шипка“ в гр. Шипка, в Червен бряг, художествено-архитектурна украса на София - ЦУМ, Президентството, Министерският съвет, хотел „Шератон“, катедрални храмове, паметници и каменни паркови украси в България и в чужбина. В училището броят на учениците е достигал до 500 души от цялата страна. Около 3 000 души са завършили училището до 2010 г.

Враца е родното място на проф. Андрей Николов (1878-1959) - патриархът на българската скулптура (Обр. 49-50). Той е роден на 29 април 1878 г. в бедното семейство на obuшар. Талантът му е забелязан отрано. Учи в първия випуск на новосъздаденото в столицата Държавно рисувателно училище (1896 г.), където е сред първите 40 приети студенти. Преподавателят му Борис Шатц препоръчва Андрей да бъде изпратен да учи с държавна стипендия в Париж. Там той веднага се записва в ателието на известния скулптор Антоан Мерсие. Така българинът се оказва в кръга на най-изявените европейски творци.

В началото на Първата световна война Николов е командирован от Министерството на културата в Рим, където заминава със семейството си. От 1915 до 1926 г. Андрей Николов редовно излага творбите си в Годишната римска изложба, през 1922 г. е избран за член на журито на изложбата, а по-късно и за представител на художниците-чужденци в управителния съвет на Международната асоциация на художниците в Рим.

През 1919 г., на връщане от Франция след подписването на Ньойския договор, Александър Стамболийски посещава Андрей Николов в Рим. Впечатлен от работата му, Стамболийски го приканва да се завърне в България. „Ще дойдеш в София, ще направим статуи и бюстове на всички наши заслужили хора, от Възраждането до днешно време“ - увещава го Стамболийски. През 1921-1922 г. Николов извайва бюст на Стамболийски. Сред приятелите и хората, с които общува в този период са известният италиански скулптор Сартorio, писателят Франческо Сапори, Жорж Нурижан, скулптурът Арнолдо Дзоки. Чести гости са му и Александър

Балабанов, Райко Алексиев, Маждраков. През 1927 г. Николов се завръща в родината си.

Преподавател е в Художествената академия в София от 1931 до 1940 г., където оказва влияние на много от студентите. До голяма степен негова е заслугата българската скулптура да получи европейско признание.

Многобройно и разнообразно е скулптурното наследство на Андрей Николов - сред най-известните му творби са „Торс“, „Дух и материя“, „Майчина целувка“, „Майчина гръд“, портретните бюстове на Иван Мърквичка, Александър Балабанов, Александър Стамболийски, Стоян Михайловски, Кирил Христов, цар Борис III, Яна Язова и др. Андрей Николов изгражда своеобразен „пантеон“, като моделира бюст-паметниците на Любен Каравелов, Петко и Пенчо Славейкови в Борисовата градина. Негов е полегналият бронзов лъв пред Паметника на незнайния войн в София.

С цялостното си творчество Андрей Николов хвърля мост между европейската скулптурна традиция (в духа на Роден) и българската модерна скулптура на XX век. Европейец от голям мащаб, който с живота и творчеството си приближава България към сърцето на Европа.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1989: Валентин Ангелов. Следи от фолклорната митология в пластичната култура на Северозападна България. - В: Регионални проучвания на българския фолклор, т. 1. От Тимок до Искър, София, 1989, 155-161.

Александров 1978: Георги Александров. Два слънчеви часовника от Монтана (дн. Михайловград). - В: Известия на музеите от Северозападна България, 2, 1978, 32-40.

Божковска 2010: Мария Божковска. Народните занаяти в миналото и днес в с. Паволче. Добиване и обработване на бигор. - В: „Златни ръце. Народните занаяти във Врачанския край”, Враца, 2010, 179-181.

Вакарелски 1977: Христо Вакарелски. Етнография на България, София, 1977.

Вълов 1979: Въло Вълов. Въпроси около двата среднобългарски надписа на Станислава и Станислав от с. Градец, Видински окръг. - В: Известия на музеите от Северозападна България, 4, 1979, 86-111.

Ганецовски 2013: Георги Ганецовски. Обредно съоръжение от късния халколит на хълма Калето в Мездра. - В: Археология, 2, 2013, 81-90.

Ганецовски 2014: Георги Ганецовски. Редовно археологическо проучване на раннонеолитното селище в м. Валога (Долните лъки) край Оходен, община Враца. - В: Археологически открития и разкопки през 2014 г. София, 2014, 37-38.

Ганецовски 1998: Георги Ганецовски. Мраморен релеф на Митра от Гаганица, област Монтана. - В: Известия на музеите от Северозападна България, 26, 1998, 45-56.

Джингов, Машов 1985: Георги Джингов, Спас Машов. Археологически проучвания край Лютиброд, Врачански окръг. - В: Известия на музеите от Северозападна България, 10, 1985, 38-70.

История на град Враца, т. I. София, 1976.

Кунов 2016: Ангел Кунов. РазНИмисли, София, 2016, с. 23-26.

Кутов 2010: Тодор Кутов. Каменоделното училище в Кунино. - В: „Златни ръце. Народните занаяти във Врачанския край”, Враца, 2010, 187-190.

Любенова 1989: Ива Любенова. Особености на надгробната каменна пластика от XVIII и XIX в. в Северозападна България. - В: Регионални проучвания на българския фолклор, т. 1. От Тимок до Искър, София, 1989, 162-175.

Любенова 1996: Ива Любенова. И гробовете умират. София, 1996.

Машов 1983: Спас Машов. Антични паметници от Врачански окръг. - В: Известия на музеите от Северозападна България, 8, 1983, 84-101.

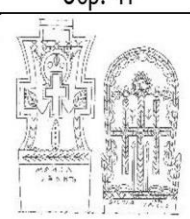

Митова 2010: Костадина Митова. Каменоделието - основен поминък в село Върбешница. В: „Златни ръце. Народните занаяти във Врачанския край”, Враца, 2010, 182-186.

Никодимов 2010: Ивайло Никодимов. Погребални обичаи и надгробна каменна пластика в с. Габаре, Врачанско (от края на XIX до средата на XX век). - В: „Златни ръце. Народните занаяти във Врачанския край”, Враца, 2010, 191-199.

Тодорова 1986: Хенриета Тодорова. Каменномедната епоха в България. София, 1986.

Торбов, Петрова 2014: Нарцис Торбов, Александра Петрова. Проучване на късноантична църква в местността Градище, западно от град Враца през 2014 г. - В: Археологически открития и разкопки през 2013 г. София, 2015.

				
06p. 1	06p. 2	06p. 3	06p. 4	06p. 5
				
06p. 6	06p. 7	06p. 8	06p. 9	06p. 10
				
06p. 11	06p. 12	06p. 13	06p. 14	06p. 15
				
06p. 16	06p. 17	06p. 18	06p. 19	06p. 20
				
06p. 21	06p. 22	06p. 23	06p. 24	06p. 25

				
Обр. 26	Обр. 27	Обр. 28	Обр. 29	Обр. 30
				
Обр. 31	Обр. 32	Обр. 33	Обр. 34	Обр. 35
				
Обр. 36	Обр. 37	Обр. 38	Обр. 39	Обр. 40
				
Обр. 41	Обр. 42	Обр. 43	Обр. 44	Обр. 45
				
Обр. 46	Обр. 47	Обр. 48	Обр. 49	Обр. 50

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ

ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ИНВЕСТИРАМЕ ВЪВ ВАШЕТО БЪДЕЩЕ!

БЪЛГАРСКО ПРАВИТЕЛСТВО

**Проект „Дунав - мога да те чуя и няма да те забравя,
мога да те видя и ще те запомня,
мога да те пресъздам и да те разбера”**

Програмата INTERREG V-A Румъния-България е съфинансирана от
Европейския фонд за регионално развитие.

Материал, издаден от Търговско-промишлена палата Враца. Съдържанието на този материал не представлява непременно официалната позиция на Европейския Съюз

www.interregrobg.eu

UNIUNEA EUROPEANĂ
FONDUL EUROPEAN PENTRU
DEZVOLTARE REGIONALĂ
INVESTIM ÎN VIITORUL TĂU!

GUVERNUL ROMÂNIEI

DUNĂRE TE POT AUZI, NU TE VOI UITA, TE POT
VEDEA, ÎMI VOI AMINTI DE TINE, MI TE POT
IMAGINA ȘI TE POT ÎNȚELEGE

**PRELUCRAREA PIETREI DE
LA PREISTORIE LA
MODERNITATE ÎN
REGIUNEA DE JOS A
DUNĂRII**

AUTOR: ALEXANDRA PETROVA

www.interregrobg.eu

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.

Comparația dintre factori abiotici în zona orașului Vratsa - climă, sol, topografie, apă, determină bogăția și specificitatea elementelor vii și creează condiții favorabile pentru viață încă din epoca preistorică îndepărtată. Primii locuitori ai acestor pământuri locuiesc sau utilizează pentru azil și protecție peșteri, adăposturi de roci, adăposturi și alte formațiuni carstice, la care regiunea Vratsa este neobișnuit de bogat. Straturi bogate culturale cu descoperirile din momentul paleoliticului târziu (40 mii -.... 12 mii ani în.Hr.) au fost găsite în peștera Peșt, în apropierea satului Staro Selo, municipiul Mezdra, regiunea Vratsa; Peșterile Samuilița I și Samuilița II, în apropierea satului Kunino, municipiul Roman, regiunea Vratsa; Peștera Peșcheto, în apropierea satului Lilyache, regiunea Vratsa și Peștera Pri ușite, situată la 2,5 km de Vratsa, aproape de trecerea Vratsata (Fig. 1). Ele reprezintă întreaga regiune, ca fiind foarte populată și plină de viață (Istoria orașului Vratsa, 1976, 36). Având în vedere nivelul scăzut de dezvoltare socio-economică și culturală, omul paleolitic a lăsat în urma sa unelte primitive și unelte de lucru, realizate din materia primă ușor disponibilă și care se găsește în mediul înconjurător -un cadru de - piatră și cremene. Utilizarea inițială a diferitelor roci este pur utilitară - ca unelte, pe care le utilizează în toate categoriile din viață, pentru a asigura hrana și nevoile de bază pentru viață. Și anume - pentru vânătoare, pescuit și colectare, extracția și prelucrarea lemnului, a pielii și a oaselor. Cantitățile enorme, în care se regăsesc în timpul studiilor arheologice, se datorează atât disponibilității materiei prime, cât și a tehnologiei simplificate a producției lor. De mii de ani, omenirea se dezvoltă și își îmbunătățește cunoștințele și tehnologia pentru exploatarea materiilor prime din piatră și cremene. Prin urmare, extracția și prelucrarea pietrei în țara noastră au mai multe tradiții străvechi.

Treptat, cu schimbările progresive în structura economiei antice, prin armele de piatră și unelte de lucru are loc o dezvoltare de mare calitate și o specializare și mai mare. Materialul cel mai des utilizat este cremeneul - fragil, dar și suficient de greu pentru a produce instrumente de tăiere, cu atât mai mult până la descoperirea bronzului de arsenic în mijlocul IV mii în. Hr. omenirea nu dispune de nici-o altă materie primă cu calități similare, decât cea a cremeneului, a cuarțului, a agatului și a obsidianul (Todorova 1986, 154). Obsidianul - piatră semiprețioasă de origine vulcanică, este semnificativ mai puțin prezentă pe teritoriul Bulgariei, și este distribuită sub forma de import. (Fig. 6)

În timpul perioadei neolitice (VI mileniu. În. Hr.), se exploatează depozitele locale de cremene gri, care se caracterizează printr-o calitate inferioară. Pe de altă parte, informațiile științifice rezultate din săpăturile arheologice recente ale satului neolitic timpuriu, în apropiere de satul Ohoden, regiunea Vratsa, precum și a găsit numeroasele preparate din cremene și unelte, aduse de la zone la îndepărtate de sute de kilometri, sunt motivul pentru a susține că a fost cel mai timpuriu centru comercial cu materia prima din cremene atât de vitală pentru economia preistorică. Aici a funcționat un fel de depozit pentru a face preparate din cremene și unelte de lucru și distribuirea acestora în alte zone. Dovada în acest sens sunt gropile, descoperite și parțial explorate, în anul 2005,

pentru extracția de materii prime din cremene prin de concasare termică a rocii de calcar. Acestea sunt cele mai timpurii lucrări miniere folosind metoda de ardere din Europa. În afară de materiile prime din cremene, provenite din surse locale, aici sunt exemple de chihlimbar de cea mai înaltă calitate, așa numitul "Cremene din orașul Razgrad". Până în prezent au fost găsite șase artefacte prelucrate din piatra semiprețioasă obsidian, a cărei materie primă a fost adusă din câmpul în Carpații Occidentali. Acest lucru indică faptul că în timpul Neoliticului timpuriu, fluviul Dunăre mai degrabă a servit ca o arteră de transport și de comunicare flexibilă între populațiile umane, decât ca o linie de divizare sau de delimitare (Ganetsovski 2015, 37).

În timpul Calcolitic (V - IV mii î. Hr.), cu dezvoltarea relațiilor sociale și existența premiselor de extracție și a aprovizionării necesare de materie primă de piatră de înaltă calitate continuă. Există o exploatare sistematică și organizată a depozitelor localizate în nord-estul Bulgariei, ajungând la alte sate ale câmpurilor bulgărești în calea schimburilor și a comerțului de schimb. (Todorova 1986, 152).

Prima etapă a prelucrării de cremene acoperă sculptarea primară, dură a miezurilor de cremene, care se întâmplă în zona de recoltare. Astfel, rămâne de transportat doar partea potrivită din baza de cremene pentru secesiune în plăci. A doua etapă implică o prelucrare ulterioară, care constă în secesiunea plăcilor și modelarea lor reciprocă, conform cu destinația. Din plăcile de cremene se produc toate uneltele de tăiere, răzuire și forat (cuțite, ferăstraie, raclete, burghii, sfredelitori, săgeți, etc.) (Fig. 2-4). Se folosesc în mod separat sau ca parte ascuțită de lucru, dinți, atașate la un băț de lemn sau os de corn, pentru a face burghii de foraj, cuțite de tăiere, seceri. Miezurile, odată ce de la acestea sunt scindate cantitățile cerute de plăci sunt folosite ca piulițe pentru a produce alte plăci cu piatră din miezuri noi (Fig. 5). Astfel, acestea devin rotunzi și, găsindu-se în mediul arheologic, sunt uneori greșit interpretate ca mingi de luptă (Todorova 1986, 153).

Uneltele de piatră sunt "armele grele" omului Calcolitic (Fig. 7). Acestea sunt utilizate, împreună cu cele din cupru, în principiu, în exploatarea forestieră și prelucrarea lemnului, dar, dacă este necesar, pot funcționa și ca o armă. Mai mult decât atât, topor-ciocanul din piatră și buzduganul, probabil au acționat ca simboluri ale puterii. Pentru producția de unelte din piatră sunt folosite roci tari de origine vulcanică, șisturi cristaline și marmură. Tipurile speciale și în special tipurile de roci prețuite, cum ar fi amfibolitelor, au făcut obiectul tranzacțiilor de schimb și sunt furnizate intertribal de la câmpuri prea îndepărtate. De exemplu, amfibolitelor din nord-vestul Bulgariei s-au răspândit în Europa Centrală. Ele sunt cele mai vechi materiale de rocă, fiind obiectul larg al tranzacțiilor de schimb intertribal într-o epocă preistorică (Todorova 1986, 154).

Cele mai comune unelte de lucru din piatră sunt toporul și tesla. Lamelelor de piatră sunt montate în mufe de corn de cerb, care, la rândul lor, sunt atașate la mânere scurte din lemn. Atașarea lamelor din piatră și celor din cremene de mânere se întâmplă prin rășini și centuri. Studiile statistice arată că teslele au fost folosite în prelucrarea lemnului pe teritoriul satelor (din acest

motiv au fost găsite mai multe tesle în sate), în timp ce topoarele - în pădure, unde au fost aruncate exemplarele sparte. La sfârșitul perioadei Calcolitice, topoarele din piatră au fost înlocuite de topor-ic de cupru, și topoare cu ciocan, care își asumă funcțiile lor de exploatare forestieră (Fig. 8-10). S-a constatat că productivitatea instrumentelor de cupru față de cele din piatră este la un raport de 1:30. Din piatră, în afară de topoare și tesle se pot produce o serie de produse. Ca de exemplu, dălți, ic, topoare cu ciocane, buzdugane, piulițe, pietre de moară, pietre scîlcite, unelte de netezire obiecte de cult și ornamente. Tehnologia este după cum urmează: într-o piesă de șist cristalin, meșterul taie forma uneltei prin evidențierea laturilor opuse ale canelurilor în stâncă și ruperea în locul, astfel ținut cu o lovitură. Apoi unealta este perfecționată prin treierare în stâncă și lustruire cu abrazive (nisip). Uneltele din piatră sunt realizate din bolovani de râu - rotunjite pietre de râu, care sunt formate prin treierări mici, apoi șlefuite și lustruite. În perioada Calcolitică unele unelte de lucru încep să fie produse printr-o gaură, cum ar fi topoare cu ciocane și buzduganele. În această gaură este montat un mâner, care permite o prindere mai confortabilă în timpul manipulării și crește funcționalitatea dispozitivului. În acest scop, se folosește un laminor de pătrundere, un os sănătos, atașat la un ax vertical din lemn, care este făcut să se rotească și nisip uscat. Gaura exploatată atinge o formă ușor conică, se forează alternativ pe o parte și apoi pe cealaltă. Diametrul găurii de deschidere este mic - ca să nu se reducă lățimea peretelui de topor, care să provoace spargerea sau ruperea acestuia (Fig. 11-12).

Tehnica de lucru cu instrumentele din piatră este specifică și diferă de cea de a lucra cu metalul. Este nevoie de mai multe lovituri, scurte și oblice, care emit mici cioburi ale trunchiului - astfel se obține săpătura în trunchiul de copac, iar după aceasta este refractată și doborâtă (Todorova 1986, 156).

Cu lucrarea precisă și strălucitoare ies în evidență topoare cu ciocane din piatră și buzduganele. Anumite exemplare sunt realizate din marmură și alte pietre rare. Se presupune că acest tip de produs servi ca însemnele puterii, ca niște tije, fiindcă un exemplar asemănător, căptușit cu mâner de aur, a fost găsit în necropola din Varna în perioada Calcolitică (Todorova 1986, 158).

Facilitățile din piatră pentru măcinarea cerealelor, așa numitele pietre de moară, sunt parte obligatorie și parte integrantă a stilului de viață și interiorul casei din preistorie până în Evul Mediu (Fig. 13). De obicei, pentru a pregăti pietrele de moară fuseseră alese pietre abrazive, gresii. Instalația este alcătuită din două componente - două pietre, dintre care cea de jos este cu o dimensiune mai mare. Între cele două suprafețe, prin frecare dură, se macină boabele de grâu sau a alacului până la atingerea gradului de pregătire, în scopul producerii pâinii. În epocile mai târzii, pietrele au de obicei o formă circulară. Partea de jos are o bordură înaltă pe margine, ca să dețină cerealele turnate dintr-o gaură în piatra de moară de sus. Măcinarea se obține prin rotirea pietrei de sus, în jos, iar cerealele măcinate curg printr-o deschidere în formă specială, în partea de jos.

Din piatră se construiesc și cuptoarele sau sobele în fiecare casă. Acestea furnizează lumină și căldură, permit tratarea termică a produselor

alimentare. Acest tip de echipament - dintr-un șemineu simplu săpat, înconjurat de bolovani, până la construirea unui cuptor cu mai multe plăci din piatră, reprezintă o necesitate de bază pentru supraviețuirea umană în toate anotimpurile.

Un interesant monument pe teritoriul nord-vestic al Bulgariei prezintă utilizarea de piatră, cu excepția gospodăriilor și ritualurilor și practicile religioase ale oamenilor din preistorie. Este o sculptură de piatră în formă de cap de taur (bukraniya), găsită în săpături arheologice în anul 2008 pe dealul Kaleto în orașul Mezdra (Ganetsovski, 2013, 85-87).

Fabricată dintr-un plat bolovan plat și neted, într-o formă, astfel încât seamănă cu un cap de taur stilizat. În mintea oamenilor antici taurul / boul simbolizează masculinitatea și fertilitatea. Monumentul comentat aici a fost deschis în structura cu ritualele din epoca de piatră de cupru - așa numitul "Sanctuar al turului". Într-un loc într-un mod special sculptat pe stâncă, s-a făcut sacrificiu de animal. În el, sub o coajă de piatră, tencuită cu lut și opal, într-o anumită ordine, sunt depuse două capete ale specimenelor de tururi cele mai mari posibile (bou preistoric), printre care este amplasată și piatra bukraniya (Fig. 14). Facilitatea reprezintă unirea fructuoasă în centrul mitului agriculturii timpurie - și anume unirea de masculinitate (taurul) și feminitate (pământul).

Cea mai mare parte a regiunii Vratsa este ocupată de calcar puternic în grosimea sa - rocă sedimentară compusă din carbonat de calciu. El este docil, se frânge relativ corect și este o construcție excelentă și placată - material decorativ. Acest lucru asigură în mod eficient materia primă pentru activitatea de construcții și prelucrarea artistică a pietrelor în toate vârstele (Fig. 15). În zilele noastre, aproape de Vratsa, în comunele Mezdra și Roman, funcționează mai multe cariere din piatră pentru materiale de construcții de calcar, de asemenea, cunoscut sub numele de "Piatra albă Vratsa", care este mult mai căutat, atât în Bulgaria, cât și pe piața externă.

În timpurile preistorice, clădirile rezidențiale sunt construcții fragile din stâlpi de lemn, lipite cu lut, iar piatra este folosită, deși limitat, la căptușeală fortificațiilor primitive construite din lemn. Deosebita Carcasă de piatră are un rol de consolidare și întărire. O astfel de practică este înregistrată în investigarea așezării preistorice fortificate de la sfârșitul perioadei Calcolitice în zona Zaminets, în apropiere de satul Dolna Kremena, regiunea Mezdra.

Constructorii în cele mai vechi timpuri și medievale folosesc, de asemenea, resurse naturale și materialul de masă. Ei au pus în construcțiile lor pietre, lemn, metal, lut, nisip, pietriș. Disponibil și exploatat pe scară largă, lemnul, în practică, este mai ușor de prelucrat decât piatra, dar există un dezavantaj major - este perisabil. Prin urmare, treptat, pentru a răspunde cerințelor timpului său, condus de dezvoltarea unor tehnici de război și de apărare, construcțiile au început să monumentalizeze. În practică, doar piatra rămâne fără vârstă.

Pentru nevoile de construcție sunt produse la diferite rase de pietre - de la tuf vulcanic minor, piatra ponce din gresiile abrazive, ale travertinul poros până la rocile strânse și dense, cum ar fi marmura, granitul, porfirul, travertin,

calcarul și ș.a.m.d. Pietrele din tipuri diferite, utilizate în funcție de proprietățile lor naturale și cât de multe pot fi supuse tratamentului. Combinarea diferitelor tipuri de roci, fiecare cu propria sa culoare și textură specifice a practicii diversifică clădirii.

Studiile arheologice ale monumentelor din antichitate și Evul Mediu în nord-vestul Bulgariei au constatat că constructorii utilizau materii prime în principal locale - calcar de culoare gri, plăci separate de gresie pe roșu sau galben, marmură din galben pal și roz și mai limitat - travertin poros, care este maroniu culoare verzuie. Un habitat natural de travertin, numit travertin, se află aproape de satul Pavolche, Vratsa. Cariera de travertin în zona Bigora a fost exploatată până în anul 1944 de către meșterii locali la ordinele de la dezvoltatorii privați, iar în anul 1945 a devenit parte a Cooperativei locale. Materialul din satul Pavolche este trecut remorcat de mașini din lemn cu vaci și boi la stația de încărcare în gara Mezdra, și astfel este transportat la Veliko Târnovo (Bozhkovski 2010, 180). Travertinul este o rocă organogenă sedimentară, așa că este formată din precipitarea resturilor organice din jurul plantelor în apă, cu un conținut ridicat de carbonat de calciu. Este poros și are o densitate scăzută. Acest material de construcție valoros este utilizat ca material decorativ pentru finisaje exterioare și interioare, podele, cel mai des în construirea bisericilor creștine. El, cu structura sa poroasă, oferă o "respirație" naturală a pereților. Pe de altă parte, este ușor și este de preferat în construcția de arcade și construcțiile de acoperișuri în construirea cavourilor și a construcțiilor de acoperire, învelitori pentru pereți (Fig. 20). Blocuri separate travertin sunt situate în ruinele și în studiul celor trei biserici examinate până acum, din cele mai vechi timpuri și perioada medievală, în cadrul sitului arheologic cu mai multe straturi, în localitatea Gradiste, lângă trecerea Vratsata, la cele mai recente cercetări arheologice pe teritoriul orașului Vratsa, și anume cele medievale "Sf. Treime" din localitatea Dol Manastirski lângă oraș. În plus, cele mai multe dintre casele din satul Pavolche au ca baze travertin sculptat, gardul școlii este construit cu travertin, templul "Sf. Ivan Rilski" este căptușit cu acest material. Din travertin sunt formate și pietrele funerare în cimitirul satului, precum și jurămintele în apropierea satului. Blocurile de travertin brute, se utilizează pentru a face cascade artificiale, estacade și stânci artificiale.

Pentru o mai mare fiabilitate a construcției, blocurile din piatră sunt cimentare împreună prin console de metal, care sunt uneori inundate cu plumb topit. Soluția de legare este cel mai adesea mortar - un amestec din var și nisip fin purificat. La mortarul alb în perioada bizantină timpurie au început să se adauge cărămidă sfărâmată, care dă o culoare specifică a soluției - așa numitul "Mortar roz". Romanii încă din al II-lea secol în. Hr. au inventat celebrul beton roman (ciment). Acesta este utilizat pe scară largă și este utilizat pentru a face drumuri, poduri, pardoseli, pereți, canale, arcade și cupole. Cel mai important ingredient pentru această inovație este așa numita "Arma secretă" a construcției romane, și anume adăugarea mortarului de cenușă vulcanică, cunoscut sub numele de puzzolană. Acest material poartă denumirea numelui orașului Pozzuoli (Napoli), unde se găsea cel mai des. Acesta este caracterizat printr-o

compoziție chimică ridicată, cu coroziune și rezistentă la apă. Și nu este surprinzător faptul că, în cele mai multe cazuri, inclusiv în terenurile bulgărești, sunt conservate ruine romane, și anume care conțin acest beton de lungă durată.

Romanii combină diferite materiale de construcție, folosind diferite tehnici de construcție. Acestea sunt așa numitele Opusuri, ceea ce înseamnă literalmente "ordine". Cea mai veche tehnică de construcție este kvadratum opus, folosită pentru construcții masive, cum ar fi pereții de fortăreață. La ea, în blocurile sale solide pătrate din piatră, bine conturate, sunt așezate strâns una peste alta, fără utilizarea de mortar între ele. Din moment ce aceasta este o tehnică tipică pentru construcția antică, construirea zidului cetății al Orașului exterior al primei capitale bulgărești Pliska, în a doua jumătate a secolului VIII - IX din astfel de pătrate mari, ridică întrebări. Practic, pare anacronic și contrar nivelului scăzut al culturii materiale al bulgarilor din perioada. Unii cercetători cred că acest zid a fost sudat de bulgari și datează din antichitate târzie. În conformitate cu cele mai recente cercetări, cu toate acestea, tocmai bulgarii au construit aceste spații sub influența cetăților - exemple de provincii bizantine din Asia Mică.

Alte tehnici tipice de clădiri romane sunt opus tsimentikum, opus mikstum, opus implektum. Acesta din urmă este cea mai comună tehnică de construcție utilizată în construcția de clădiri, în special a pereților din antichitate târzie (secolul IV - VI) și Evul Mediu. Cu acest tip de opus este construit zidul cetății medievale al orașului Vratitsa - predecesorul al orașului Vratsa de astăzi (Fig. 16). În aceasta tehnică, din pietre bine formate și profilate au fost construite în formă de laturi faciale ale peretelui, iar interiorul este umplut de pietre mai mici, plasate fără ordine, uneori bucăți fragmentate din cărămidă sau elemente arhitecturale. În fortificațiile ulterioare sunt încorporate statui antice întregi sau fragmente din ele. De exemplu, în studiul celui de al doilea bastion în anul 2010 din Vratitsa, în umplutura peretelui, împreună cu calcar concasat, a fost găsită o parte a unui capitel antic cu volută (Fig. 19). Umplutura peretelui este inundată cu o mulțime de pastă de ciment, și anume cu mortar. Și, la fel ca în orice moment din timp, în care s-au folosit construcțiile din așezările mai vechi și pereți, și materiale de construcție de carieră accesibile, adesea terasamentele, care se păstrează la zidurile cetății constau în umplutura din pereți goi cu piatră de față de mult jefuită, care s-a autodistrus sub influența factorilor atmosferici.

Pereții de fortăreață se ridică la înălțimi diferite, în funcție de grosimea peretelui și tipul de teren fortificat. Grosimea din pereți variază de la 0,70 m până la mai mult de 3 m, zidul cetății a fortăreței centrale a Vratitsa are o grosime de 2,40 m. Sondajul arheologic relevă un perete parțial conservat, a cărui înălțime poate presupune și anume grosimea peretelui. În unele cazuri, zidurile cetății ajung până la 10 m.

Din piatră sunt construite și facilitățile suplimentare ale fortificațiilor, precum scările, platformele, zimțările, turnurile (Fig. 17). În anul 2007, în cadrul anchetei zidului estic al cetății centrale din zona Gradiște aproape de Vratsa, a fost studiată o scară exterioară zidată. Aceasta este formată de față

interioară a peretelui și apărătorii săi din cetate urcau spre platformă, ca să poată manevra(Fig. 18).

În plus față de fortifere, piatra a fost folosită peste tot și în construcția de clădiri rezidențiale și religioase în Antichitate și Evul Mediu, în combinație cu alte materiale, cum ar fi materialele ceramice pentru construcții (cărămizi - coapte sau uscate - cărămizi de noroi, plăci, gresie), lemn, fân încâlcit sau paie pentru acoperișuri, var, nisip, noroi și argilă. În casa primitivă, distribuită masiv - bordei sau semi-bordei, adesea au fost realizate căptușeli de interior cu soclu din piatră. Aici, piatra are o semnificație pur practică - pentru a consolida partea săpată a casei, astfel încât să nu se strice din cauza condițiilor atmosferice. Partea de sol este construită din materiale naturale, ușoare - lemn și lut. O situație similară este cu casele suspendate - parterul din piatră și al doilea etaj - de paintă.

La cele mai multe clădiri reprezentative - civile și religioase, în special în timpul culturii romane geniale, interiorul este diversificarea într-o varietate de moduri. Cele excavate numeroase elemente arhitecturale-sculpturale de coloane și capitele, plăci de pereți despărțitori, frontoane, arcade, cornise, cișmele, fântâni, piscine, reliefuri plane, statui tridimensionale dovedesc dezvoltarea ridicată de pietrărie și sculptura(Fig. 21-24 si Fig. 28-31).

Omul contemporan este obișnuit să vizioneze arhitectura veche și sculptura în forma în care au ajuns astăzi - monocrome, de culoarea materialului din care sunt făcute. Adevărul este că, în cele mai vechi timpuri a existat mult mai multa culoare și colorit, decât presupunem noi. Pereții, pardoselile, coloanele, statuile au fost pictate în culori diferite. O practică comună este încrustarea cu pietre prețioase și semiprețioase ochilor de sculpturi tridimensionale. Chiar dacă nu există asemenea încrustații, în toate cazurile au fost colorate pentru a fi cât mai aproape de culoarea naturală a pielii umane, a hainelor și a atributelor, care au fost reprezentate. Un prim exemplu este sculptura de marmură a legionarului roman, care este expus în sala "Arheologie" din Roma - Vratsa. În ea încă, măcar și în locuri șterse, sunt urme vizibile de vopsea roșie și albastră(Fig. 27). Pietrele de culori diferite, în combinație cu blocuri de lut sunt folosite pentru producerea de mozaicuri colorate, care creează un sentiment de lux și împodobesc interiorul vilelor romane și complexe arhitecturale antice.

O parte din astfel conservată de chit de podea este expusă în Lapidarium din Roma - Vratsa(Fig. 25-26). Acesta a fost descoperit accidental în anul 1972, în timpul lucrărilor de construcție în satul Galatin, regiunea Vratsa și, probabil, a servit ca spațiu de podea al unei vile rustice vechi, care a existat aici de la sfârșitul secolului III la mijlocul secolului al IV-a (Mashov 1983, 85-91). Pentru construirea mozaicului sunt folosite trei culori primare cu nuanțe diferite - alb, negru și roșu. Cuburile albe sunt realizate din calcar alb, roz și marmura în galben pal. Cuburile negre sunt din gresie neagră și gresie măslinie granulată, iar cele roșii sunt ceramice și în consecință, sunt mai utilizate decât piatră. Cuburile sunt realizate în ghips din lut și var. Se executa o compoziție cu diferite modele geometrice - ovale, diamante, rozete, dreptunghi, triunghiuri, șah și frânghie ornament, nodul lui Solomon, meandre.

Un element suplimentar de reprezentativitate, demonstrarea statutului social înalt, reprezintă ceasul solar descoperit în vila veche, la 6 km nord-est de orașul Montana (Alexandrov 1978, 33-37). Este confecționat din marmură bloc solid. Partea de jos are forma unui piedestal, iar cea de sus - o pătrime din sferă reprezintă ceasul în sine. La suprafața sferică de o pătrime a ceasului solar sunt sculptate linii, dintre care unele corespund la meridiane, iar celelalte - la paralelele globului terestru. În locul polilor este patul săgeții - în toate probabilitățile un metal care a fost sudat cu plumb. Acest cea solar este în poziție verticală, iar săgeata este plasată orizontal. Mișcarea și lungimea umbrei sale pe fața concavă a suprafeței sferice cu care se măsoară timpul de pe parcursul zilei. Romanii au adoptat de la greci divizarea zilei în 12 ore, iar orei - în 60 de minute. Așa cum arhitectul Vitruvius menționează când soarele răsare, lungimea umbrei săgeților orizontal setate este zero, față de lungimea umbrei săgeților verticale ale ceasurilor orizontal alocate, care în același timp este infinită. Atunci când soarele răsare, umbra săgeților orizontale devine mai lungă, în mod contrar față de cea verticală, care se reduce pentru a deveni prima mai lungă la masa de prânz, iar a doua - cea mai scurtă. Ceasuri de solar similare cu formă sferică o pătrime sunt cunoscute până și în prezent de Durostorum și Marcianopolis și regiunea Cumpănă din nordul Dobrogei, România de azi. Acestea sunt de fapt unele dintre marile orașe ale provinciilor Mizia și Tracia în timpul epocii romane. Ceasurile au fost plasate pe piețele centrale sau în cadrul clădirilor private. În conformitate cu dovezile scrise ale autorilor antici, cu excepția orașelor, ceasurile de solar au fost puse și în vilele deținute de proprietari bogați de sclavi. Ceasul, găsit în Montana este exact un astfel de caz. El dovedește pentru viața socio-economică activă aici și este o expresie a culturii înalte. Ceasul a avut desigur un scop pur practic. Proprietarul vilei a avut nevoie să țină cont de timp, pentru o afacere corectă de management al performanței în vila. Probabil locația ceasului a fost undeva între clădirile casei într-un patio sau în fața casei proprietarului. Importanța, pe care acest ceas a avut-o, se vede din faptul că acesta se găsește ascuns într-unul dintre depozitele de boabe din casă, probabil ca să fie păstrat în timpul atacului. Monumentul este datat cu monedele dintr-un mediu sigur arheologic în secolul II - III î.Hr. Într-un efort de a depăși efemeritate feroce al propriei noastre existențe, omul a făcut din obiecte nemuritoare piatra de cult, și memoriale, monumente comemorative.

Larg răspândite în antichitate erau așa numitele Plăci votive. Crearea lor datează din secolul IV î.Hr. și continuă până la secolul IV î.Hr., când creștinismul a fost impus ca religia oficială a Imperiului Roman. Cuvântul votiv este o promisiune, gaj, cadou, dan. În aceeași ordine de idei este și cuvântul turcesc rit de sacrificiu (kurban), și cel evreiesc korban. În literatura de specialitate aceste obiecte sunt numite monumente votive (din limba latină). Reliefurile votive reprezintă imagini ale unor zeități. Dimensiunile plăcilor variază de la câțiva centimetri la cele care depășesc un metru. Sunt constituiți din roci dure și durabile - calcar, marmură. Formele sunt dreptunghiulare, rotunjite sau în formă de element cu capăt superior triunghiular, așa numitul fronton (un termen din arhitectura antică). Gresia a ajuns la noi în cea mai mare parte monocromă, dar nu a fost găsită și colorată, acoperită cu vopsea sau lac, așa numită policromatică. Plăcile votive celebre din teritoriul actual al zonei de cercetare reprezintă renumite și venerate culte religioase din Mizia în timpul erei romane. Studiul lor aprofundat și descrierea dezvăluie toleranța existentă între diferitele zeități locale de traci, greco-romane și orientale, și se observă ca un întreg pentru o zonă economică, culturală și religioasă

mare. În câmpul de relief zeitatea lor respectivă este descrisă într-unul dintre tipurile sale caracteristice iconografice, cu atributele sale inerente. O mare parte din plăcile votive nu conține text. Nu sunt puțini și cei care, cu toate acestea, au inscripție. Ea comunică numele donatorului, și anume al muritorului, care servește să cerșească favoarea sau pentru a potoli setea zeiței respective. Uneori, în spațiul adițional se descrie fiul cui este donatorul, originea și în majoritatea cazurilor, clarificarea faptului că țițlă este dată ca un jurământ. Există unele statistici conform cărora numele donatorilor Mizia și Dacia sunt 61% cu proveniență greacă sau greco-romană, 34% - romană și doar 5% tracică sau tracică-romană. Astfel de calcule, cu toate acestea, sunt prea controversate, cu scopul de a atribui un nume unui anumit grup etnic și concluziile ulterioare sunt formate prin ignorarea faptului important că există prea multe persoane care nu au semne sau din fragmente conservate nu se poate determina dacă a existat o inscripție, iar în cazul în care există o inscripție de multe ori nu au fost menționate donatori. Această din urmă este importantă, deoarece unele diferențe etno-culturale reflectă asupra practicii de inscripții. În cultul tracic este plin de mister și de multe ori îi lipsește nu numai numele donatorului, dar des lipsește chiar și porecla zeului sau a eroului, la care este dedicat și este trecut doar "Domnul" de exemplu. Pentru formarea unor astfel de puncte de vedere sunt factori importanți socio-politici - în Tracia nu a existat nici o democrație și bună voie a regilor și paradiștilor se câștiga cu daruri pentru ei (inclusiv sub formă de mită), nu cu evenimente caritabile. În cazul în care sacrificiile grecilor și romanilor pentru evenimente publice sunt legate de a câștiga influență și sunt, prin urmare, importante și esențiale pentru afișarea numelor lor, chiar și atunci când se face donații pentru sanctuare. Întrebarea mai complexă și esențială este inscripția zeității specificate. În unele cazuri, acesta este personajul, care este reprezentat pe placa votivă. Dar, există cazuri, în care sunt indicate zeitățile, care fac jurământ sau ai căror sanctuar se donează placa. Uneori, în numele lui zeului, acolo se completează și un pseudonim care este interpretat ca fiind asociat cu numele sanctuarului, care se face cadou. Aceste monumente epigrafice pun în lumină componența populației din provincie Mizia, completarea cunoștințelor noastre despre cultele venerate de către localnici și orientările pentru existența sincretismului între romani, greci și religia tracică locală. Sunt personaje înfățișate și zeități care se închinău în cele trei panteoane, în unele cazuri, apar și identice. Printre acestea se numără Heros / zeu trac - călăreț(Fig. 32-34), Zeus și soția lui Hera(Fig. 35), Zeița Mama cea mare sau Cybele, eroul mitic Herakles / Hercules(Fig. 36), Bendis (la traci) / Artemis (la greci) / Diana (în cultul roman), toreadorul Mitra(Fig. 37), Hecate magică, zeița norocului Fortuna (la greci) / Junona (la romani), zeul vinului și bucuriei Dionisos, Cele trei nimfe (zeități de păduri, izvoare și râuri), purtătorii-de-sănătate Asclepios și Hygeia, Epona - zeița protectoare a cailor. Plăcile votive permit să se localizeze culte locale și altare dedicate unui anumit tip de zeitate. De exemplu, pe baza plăcilor votive găsite, cu imaginea zeiței Mitra, aproape de satul Gaganitsa, regiunea Montana, se permite operarea sanctuarului său în regiune (Ganetsovski 1998, 54). Piatra rămâne materie primă utilizată pe scară largă pentru construcții și decorațiuni în cultura creștină. Cu detaliile sale bogate de decor arhitectural și caracteristici, interiorul, situată în apropiere de Lyutibrod, regiunea Mezdra, iese în evidență bazilica creștină timpurie (Mashov 1985, 53-63). Reliefurile din piatră găsite aici sunt unele dintre cele mai rare monumente de acest gen din Bulgaria. Ele reprezintă o sursă importantă pentru istoria artei bizantine timpurii locale provinciale. Toate imaginile realizate de

meșteri locali sunt transmise prin basorelief. Pentru această metodă este nevoie de fundalul imaginii în jurul siluetei, astfel pentru a da un spațiu de transmisie de două niveluri. Elementul predominant în decorul capitelor transome este crucea și diferite alte simboluri ale creștinismului timpuriu, cum ar fi monogramă hrismă, porumbelii, peștii, delfinii, mieii, crengile și frunzele înflorite (Fig. 38-40). Toate motivele vegetale și animale, măcar și ilustrate grosolan și schematic se disting prin realismul lor și par să sugereze mișcare. Colonada, care separă interiorul bazilicii, a constat din nouăsprezece coloane și respectiv, atâtea capetele ionice transome pe ele (Fig. 41-42). Din cele conservate paisprezece capetele arată că decorarea lor este formată din plante, animale, ornamente geometrice și cruci. Poate că la aranjarea lor pe coloane cu diferitele tipuri de decor sunt alternate, ceea ce adaugă mai multă viață în interior. Pe partea din față a unora din capetele este rezervată colorarea cu ocră roșu. Astăzi, părțile conservate ale decorului arhitectural bazilicii din Lyutibrod sunt expuse în Lapidarium și Sala "Arheologie" ROMA - Vratsa. Pe baza și caracteristicile stilistice ale decorului, forma capitelor transome ionice și datarea bazilicii poate identifica decorul arhitectural ca fiind de la sfârșitul secolului V - începutul secolului al VI-lea. O mare parte din piese antice de sculptură în piatră, fie că este vorba de elemente arhitecturale, obiecte de cult (plăci votive, statui), monumente epigrafice sau memoriale (pietre funerare, morminte - sarcofage și morminte) au fost refolosite în perioadele ulterioare ca material de construcție deja pregătit (Mashov 1983, 92-100). Acestea suntașa numitele Spoleto găsite în umplutura pereților, printre ruinele de clădiri civile și religioase și alte facilități. În afara de performanță fină a clădirii și a elementelor decorative din piatră ale clădirilor și bisericilor reprezentative, zidire de artă continuă să evolueze în tradiția populară și își găsește expresia în producția de reliefuri puțin adânci din motive liniare, geometrice, de plante, de animale, mitologice sau antropomorfe (umane asemănătoare) (Vakarelski 1977, 627-628) (Fig. 43-44). Toate aceste monumente sunt îndeplinite prea schematic și naiv, de multe ori imaginile sunt implicate numai în primul rând pe pietre funerare și cruci. În ceea ce privește documentele arheologice, ele indică că relieful superficial și tradiția gravură continuă prin secolele epocii Renașterii Naționale (secolul XVIII - XIX). Și în timpul acestei perioade a istoriei noastre culturale, se găsește un loc principal al crucilor și plăcilor de înmormântare celor mai bogați, unor decedați în jurul satelor mai mari și complexelor monahale. Pentru a face sculptura monumentelor din piatră funerară, se presupune că la fel ca astăzi în locuri anume există ateliere pentru pregătirea zidăriei pentru acest gen de sculpturi, care sunt distribuite sub formă de comerț și pentru schimb, și să răspundă nevoilor naturale ale populației din acest gen de monumente memoriale.

Prelucrarea pietrei de zidire a devenit deosebit de popular în timpul secolului XVIII - XIX, în nord-vestul Bulgariei. Pe de o parte, din cauza naturii locale exploatate din cele mai vechi timpuri, și anume existența depozitelor de piatră benigne potrivite pentru munca de zidire. O altă premisă este stabilită de tradițiile bune de continuitate. De fapt, se stabilește pe baza unor surse scrise din epoca romană, că de atunci există asociații de meșteșugari - pietrari. Confirmarea indirectă a funcționării unui astfel de atelier de monumente, sarcofage cu decoruri analogice, precum și date din cele două inscripții latine găsite în apropierea localității Oescus, alături de satul contemporan Ghighen, regiunea Plevne. Meșterii cu bună-credință transmit experiența lor generațiilor următoare. Ei au apreciat profund experiența lor creativă a echipei, atitudinea lor față de măiestrie

este egală cu o slujbă religioasă. Toate acestea caracterizează pietrarii renaștătoriști din nord-vestul Bulgariei, ca fiind persoane de creație specială, conectate permanent la natura și cultura capătului său (Lyubenova 1989, 174).

Cel mai comun subiect de măiestrie de pietrari locale sunt pietrele de mormânt (memoriale, monumente memoriale individuale, asociate cu ritualul funerar) și pietrele votive (dedicate diferitelor sfinți creștini și puse în lăcașuri de cult pentru onorarea urbană generică sau generală și organizarea de sacrificii). Pietrele funerare și jurămintele în nord-vestul Bulgariei sunt realizate din calcar, gresie roșie și travertin. Forma și ornamentarea lor este subordonată ideologiei creștine (Lyubenova 1989, 172). Locul de înmormântare la un an după eliminare, urmează ritualul "închidere mormânt." Există o distincție în machetele siluetei monumentelor funerare, în funcție de sexul persoanei decedate (Fig. 45-47). Dacă omul decedat este bărbat, are forma unei cruci cu proporții pătrate. În cazul în care este o femeie - este o placă din piatră, cu vârf rotunjit și conică în partea de jos. Până în anii '30 ai secolului XX pietrele funerare au fost așezate cu fața lor spre vest, iar apoi - invers, cu fața la est și cu spatele la vest. La bărbați pietrele funerare în față sunt prezentate cu un număr diferit de cruci, ornamente geometrice și florale, iar întreg câmp vizual al monumentului este încadrat într-o linie incizată. Pietrele funerare la femei, în afară de crucea tradițională sculptată, motivele florale etc., sunt vizibile și unele ornamente tradiționale feminine - cataramă, coliere, etc. și, uneori, partea din spate a plăcii este în formă de "cositor" (Nikodimov 2010, 195) (Fig. 48). Adesea sunt reprezentate obiecte masculine sau feminine de uz casnic, asociate cu instrumente specifice care indică profesia sau ocupația celui decedat. Din anul 1915 încoace, forma specifică de pietre funerare, bărbătești și de femei a rămas, dar pe partea lor frontală pietrarii au început să facă imagini de relief antropomorfe ale persoanei decedate. Inițial, ele sunt schematice, mai târziu devenind mult mai detaliate și transmit diverse articole de îmbrăcăminte, chiar se poate vorbi de o sculptură portret. Înscrisurile de pe monumente sunt laconice - conțin informații cu numele celui decedat și anul morții sale. Există, de asemenea, pietre funerare anonime. (Nikodimov 2010, 196).

În secolul XIX - XX din satele, în care prelucrarea pietrei are tradiții, sunt transportate în jurul satelor pietre funerare, care sunt schimbate sau vândute. Un fel de "semifabricate". Apoi, peste monumentul terminat un zidar local sau o rudă a celui decedat sculptează partea de text, care indică numele specific al decedatului și anul nașterii și a morții sale. Informații despre practica pe scară largă a comerțului cu piatră în secolul al XIX-lea este despre satul Varbeshnitsa, situat la 8 km de orașul Mezdra, într-o zonă de deal (Mitova - 2010, 182-186). Acesta oferă mijloacele de existență ale multor oameni și schimbă fața satului. Credit pentru detectarea și dezvoltarea de "aurul alb", așa cum este numit calcarul, au patru meșteri italieni - pietrari. Francesco Krasini, Polly Louise, Francesco Antonio și Antonio Chedolini vin aici, sub contract cu guvernul bulgar pentru construirea liniei de cale ferată prin Cheile Iskar de la Sofia la Roman. Pentru nevoile fabricii de distilerie nou construită în Mezdra, de către dezvoltatorul Todor Balabanov, italienii cumpără terenuri în satul Varbeshnitsa și dezvoltă prima cariera de piatră. De-a lungul anilor, în ciuda dificultăților - munca grea și eliminarea dificilă a producției, taxele ridicate și costurile mari, meseria a intrat definitiv în viața și mijloacele de existență ale satului de munte. Acesta oferă mijloace de existență pentru mulți oameni, le oferă posibilitatea de a primi bani, schimbă stilul lor de viață, permite asigurarea și a generațiilor lor. Cu Primul război mondial, în sat se creează asociație

de prelucrare a pietrei, se organizează comisii examinatoare pentru obținerea unui certificat de maestru. Produsele finite din piatra de Varbeshnitsa sunt exportate în România, iar de acolo antreprenorul - pietrar George Chedolini organizează importul de sare. Treptat, începe industrializarea a acestui sector și în Varbeshnitsa. Sunt echipate cu mașini, macarale și vehicule pentru transportul de piatră la stațiile din Vratsa și Mezdra. Pietrarii de la Varbeshnitsa au răspândit faima meseriei prin toata Bulgaria. Printre cele mai cunoscute monumente de pietrari de Varbeshnitsa sunt cifrele soldaților ruși și voluntarii bulgari din vârful Shipka, ceata de Hvarkovata lui Benkovski în orașul Panagyurishte, monumentul lui Skobelev în orașul Pleven, memorial a lui Alyosha în orașul Plovdiv, reliefuri ale lui Botev din orașul Vratsa și multe altele.

Cu ambiția de a păstra spiritul de operare a prelucrării de piatră din Bulgaria și astăzi în satul roman Kunino, regiunea Vratsa, Școala de piatră dezvoltă și îmbogățește tradițiile meșterilor nativi zidari, continuând să educe tinerii bulgari una dintre cele mai vechi meserii. Ea reprezintă doar Școala profesională de prelucrare a pietrei din Peninsula Balcanică (Kutovo 2010, 187-190). Școala este una dintre cele patru unități similare din Europa, iar celelalte trei sunt în Republica Cehă, Germania și Italia. A fost fondată în anul 1921 prin Decretul guvernamental și cu ajutorul localnicului din Kunino Konstantin Tomov, ministru în Guvernul lui Alexander Stamboliyski, în calitate de Școală de stat de prelucrare a pietrei. Pentru loc a fost ales satul Kunino din cauza materiei prime excelente - calcar dezvoltat în comunitățile de zidire mijloacelor de subzistență locale și ale arterelor feroviare strategice. Satul este situat în mijlocul unui peisaj frumos, cu o combinație rară de masive stâncoase, canioane, platouri, păduri, râuri și câmp fertil. Este un sat cu o istorie și cultură antică. Încă din sfârșitul anului 1921, aici ajunge, împreună cu soția sa, regizorul ceh Rudolf Brown, care timp de mai multe luni, a reușit să înscrie 10 studenți. Sesiunile teoretice începeau la data de 2 martie 1922. În toamna anului 1922 ajunge specialistul ceh Profesorul Josef Shkvara. Numiți sunt mai mulți profesori bulgari în discipline generale în cursul anului școlar 1922/1923, școala desfășoară deja educație completă. În anul 1925 cei doi cehi pleacă, iar în locul lor vin Stanislav Khun (director) și Joseph Kraus (profesor specialist), iar în anul 1927 a fost numit primul profesor bulgar de prelucrare a pietrei - sculptorul Atanas Musakov (elev al lui Ivan Lazarov și fratele scriitorului Vladimir Musakov), iar în anul 1928 sculptorul Krum Alexiev a devenit primul director bulgar al școlii. Inițial, cursurile sunt ținute în casele mai bogate ale sătenilor din Kunino. În primii 10 ani, au fost în casa sătenului din Kunino Kuzman Tsenkov și în curtea bisericii. Aproape de calea ferată din satul Kunino, în anul 1922 a început construcția proiectului ceh de clădire școlară și cursurile regulate încep în decembrie 1931. La data de 3 noiembrie 2006, Adunarea ordinară a Consiliului de Miniștri a aprobat un decret pentru a transforma Școala Profesională de prelucrare a pietrei din școală de stat a Ministerului educației și științei în Școală de Arte a Ministerului de cultură. În prezent, la Școala profesională de prelucrare a pietrei sunt educați elevi de la clasa a VIII-a la a XII-a, care primesc profesia de "Pietrar", specializarea "Prelucrarea pietrei", iar studenții din clasa a VII-a la clasa a XII-a cu profesia "Artist" în specializarea "Sculptură". De-a lungul anilor, în școală au fost profesori sculptorii proeminenți bulgari Dimitar Gadjalov, Krum Alexiev, Mityo Solakov, Iliya Beshirov, specialist-profesorul Petar Tonovski, Nikola Korchev, Stefan Stefanov și alții. De la înființarea școlii până astăzi aproape toți profesioniștii din prelucrarea pietrelor din Bulgaria au primit educația în Kunino. Cei mai mulți dintre ei sunt sculptori,

arhitecți, constructori, pietrari și alți profesioniști din industrie, renumiți pentru profesia sa în Bulgaria și în întreagă lume. O mare parte din absolvenții continuă studiile la universități pentru arte din Bulgaria, apoi în curs de dezvoltare ca autori în arta bulgară. La data de 26 februarie 2004 absolvenții au creat Asociația de pietrari din Bulgaria, în scopul de a proteja independența și dreptul de exercitare a comerțului cu piatră. Lucrările absolvenților școlii în granițele din Bulgaria sunt: obiecte monumentale sculpturale "Fondatorii statului bulgar", în Shumen, "Memorialul complexului Apriltsi" în Panagiuirishte, "Apărătorii orașului Stara Zagora" în Stara Zagora, Parcul-muzeu "Shipka" în orașul Shipka, în Cherven bryag, decorațiuni artistice și arhitecturale din Sofia - Magazinul central universal, Președinția, Consiliul de Miniștri, hotel "Sheraton" catedrale temple, monumente și decorațiuni din piatră în parcuri în Bulgaria și în străinătate. Numărul de elevi la școală s-a ridicat la 500 de persoane din întreaga țară. În jur de 3000 de persoane au absolvit școala până în anul 2010.

Vrtaea este locul de naștere al lui Andrey Nikolov(1878-1959) - patriarhul sculpturii bulgare(Fig. 49-50). El s-a născut pe 29 aprilie 1878 într-o familie săracă a unui cizmar. Talentul lui a fost reperat devreme. A studiat la prima clasă formată a școlii nou create de stat în capitală Școală de stat de desen (1896), care a fost printre primii 40 de elevi acceptați. Profesorul lui Boris Schatz a recomandat Andrey să fie trimis să studieze cu bursă de stat la Paris. Acolo el imediat s-a înregistrat în atelierul renumitului sculptor Antoine Mercier. Așa că bulgarii se transformă în cercurile celor mai importanți artiști europeni. La începutul Primului război mondial Nikolov este detașat de Ministerul Culturii în Roma, unde s-a mutat cu familia sa. Între anii 1915 și 1926 Andrey Nikolov expune cu regularitate lucrările sale în Expoziția romană anuală, în anul 1922 a fost ales membru al juriului expoziției, iar mai târziu și ca reprezentant al artiștilor străini de pe bordul Asociației Internaționale a Artiștilor din Roma. În anul 1919, întorcându-se din Franța, după semnarea Tratatului de la Neuilly, Alexander Stamboliyski a vizitat Andrey Nikolov de la Roma. Impresionat de munca sa, Stamboliyski îl invită să se întoarcă în Bulgaria. "Vei veni la Sofia, vom face statui și busturi ale tuturor oamenilor noștri, care merită, din perioada Renașterii până în timpurile contemporane" - îi încheamă Stamboliyski. În anii 1921-1922, Nikolov sculptează un bust al lui Stamboliyski. Printre prietenii și oamenii, cu care comunică în această perioadă, sunt celebrul sculptor italian Sartorio, scriitorul Francesco Saponi, Georges Nurizhan, sculptorul Arnaldo Zocchi. Oaspeți frecvenți ai lui sunt și Alexander Balabanov, Rayko Alexiev, Mazhdakov. În anul 1927 Nikolov a revenit în patria sa. Este lector la Academia de Artă din Sofia, în perioada anilor 1931-1940, unde influențează mulți elevi. Datorită lui, sculptura din Bulgaria este creditată să primească o recunoaștere europeană. Numeroasă și variată este moștenirea sculpturală a lui Andrei Nikolov - printre operele sale cele mai cunoscute sunt "Tors", "Spirit și Materie", "Pieptul mamei", busturi portrete ale lui Ivan Markovichka, Alexander Balabanov, Alexander Stamboliyski, Stoyan Mihaylovski, Kiril Hristov, regele Boris al III, Yana Yazova și altele. Andrey Nikolov construiește un fel de "panteon" modelând monumentele busturi ai lui Lyuben Karavelov, Petko și Pencho Slaveykov în Grădina lui Boris. A lui este lucrarea leului din bronz în fața Monumentului Ostașului Necunoscut din Sofia. Cu toată sa carieră Andrey Nikolov aruncă o punte între tradiția culturală europeană (în spiritul lui Roden) și sculptura modernă bulgară a secolului al XX-lea. European la scară mare, care cu viața și creativitatea sa aduce Bulgaria mai aproape de centrul Europei.

REFERINȚE

Angelov 1989: Valentin Angelov. Urme de mitologie populară în cultura artistică a nord-vestul Bulgariei. - În: Studii regionale de folclor bulgar, tom 1. De la Timok la Iskar, Sofia, 1989, 155-161.

Alexandrov 1978: Georgi Alexandrov. Două ceasuri solare din Montana (azi Mihailovgrad). - În: Lucrările muzeelor din nord-vestul Bulgariei, 2, 1978, 32-40.

Bozhkovski 2010: Maria Bozhkovska. Artizanat din trecut și de azi în satul Pavolche. Extracția și prelucrarea travertinului. - În "Mâini de aur. Artizanat din regiunea Vratsa", Vratsa, 2010, 179-181.

Vakarelski 1977: Hristo Vakarelski. Etnografie din Bulgaria, Sofia, 1977.

Valov 1979: Valo VALOV. Întrebări cu privire la cele două înscrispții bulgărești din Orientul Mijlociu Stanislava și Stanislav de la satul Gradets, districtul Vidin. - În: Lucrările muzeelor din nord-vestul Bulgariei, 4, 1979, 86-111.

Ganetsovski 2013: Georgi Ganetsovski. Facilitate de ritual din perioada Calcolitică târzie pe dealul Kaleto din Mezdra. - În: Arheologie, 2, 2013, 81-90.

Ganetsovski 2014: Georgi Ganetsovski. Studiu arheologic regulat al așezării neoliticului timpuriu în satul Valoga (Dolnite laki) în zona Ohoden, regiunea Vratsa. - În: Descoperirile arheologice și lucrările de excavare în 2014 Sofia, 2014, 37-38.

Ganetsovski 1998: Georgi Ganetsovski. Un relief de marmură a lui Mithra din Gaganitsa, regiunea Montana. - În: Lucrările muzeelor din nord-vestul Bulgariei 26, 1998, 45-56.

Dzhingov, Mashov 1985: Georgi Dzhingov, Spas Mashov. Studii arheologice în apropierea localității Lyutibrod, districtul Vratsa. - În: Lucrările muzeelor din nord-vestul Bulgariei, 10, 1985, 38-70.

Istoria orașului Vratsa, t. I. Sofia, 1976.

Kunov 2016 Angel Kunov. Raznimisli, Sofia, 2016, p. 23-26.

Kutov 2010: Todor Kutov. Școala de prelucrarea pietrei în satul Kunino. - În "Mâini de aur. Artizanatul din regiunea Vratsa", Vratsa, 2010, 187-190.

Lyubenova 1989: Iva Lyubenova. Particularitățile sculpturii pietrei funerare din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. În nord-vestul Bulgariei. - În: Studii regionale de folclor bulgăresc, tom 1. De la Timok la Iskar, Sofia, 1989, 162-175.

Lyubenova 1996: Iva Lyubenova. Și mormintele mor. Sofia, 1996.

Mashov 1983: Spas Mashov. Monumente antice din Districtul Vratsa. - În: Lucrările muzeelor din nord-vestul Bulgariei, 8, 1983, 84-101.

Mitova 2010: Kostadina Mitova. Prelucrarea pietrei - traiul principal din satul Varbeshnitsa. În "Mâini de aur. Artizanat din regiunea Vratsa", Vratsa, 2010, 182-186.

Nikodimov 2010: Ivaylo Nikodimov. Ritualurile funerare și despre sculptura pietrei funerare în satul Gabare, regiunea Vratsa (de la sfârșitul secolului XIX până la mijlocul secolului XX). - În "Mâini de aur. Artizanat din regiunea Vratsa", Vratsa, 2010, 191-199.

Todorova 1986: Henrietta Todorova. Epoca de piatră în Bulgaria. Sofia, 1986.

Torbov, Petrova 2014: Narcis Torbov, Alexandra Petrova. Investigarea bisericii târzie-antice în localitatea Gradiste, la vest de orașul Vratsa în 2014. - În: Descoperiri arheologice și săpături arheologice în 2013 Sofia, 2015.

				
Fig. 1	Fig. 2	Fig. 3	Fig. 4	Fig. 5
				
Fig. 6	Fig. 7	Fig. 8	Fig. 9	Fig. 10
				
Fig. 11	Fig. 12	Fig. 13	Fig. 14	Fig. 15
				
Fig. 16	Fig. 17	Fig. 18	Fig. 19	Fig. 20
				
Fig. 21	Fig. 22	Fig. 23	Fig. 24	Fig. 25

				
Fig. 26	Fig. 27	Fig. 28	Fig. 29	Fig. 30
				
Fig. 31	Fig. 32	Fig. 33	Fig. 34	Fig. 35
				
Fig. 36	Fig. 37	Fig. 38	Fig. 39	Fig. 40
				
Fig. 41	Fig. 42	Fig. 43	Fig. 44	Fig. 45
				
Fig. 46	Fig. 47	Fig. 48	Fig. 49	Fig. 50

UNIUNEA EUROPEANĂ
FONDUL EUROPEAN PENTRU
DEZVOLTARE REGIONALĂ
INVESTIM ÎN VIITORUL TĂU!

GUVERNUL ROMÂNIEI

**DUNĂRE TE POT AUZI, NU TE VOI UITA, TE
POT VEDEA,
ÎMI VOI AMINTI DE TINE, MI TE POT IMAGINA ȘI
TE POT ÎNȚELEGE**

Proiectul “Dunăre te pot auzi, nu te voi uita, te pot vedea, îmi voi aminti de tine, mi te pot imagina și te pot înțelege” este cofinanțat de Uniunea Europeană prin Fondul European pentru Dezvoltare Regională în cadrul Programului Interreg V-A România-Bulgaria

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.

EUROPEAN UNION

EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND

INVESTING IN YOUR FUTURE!

GOVERNMENT OF ROMANIA

GOVERNMENT OF BULGARIA

**PROJECT “DANUBE - I CAN HEAR YOU AND I WILL NOT FORGET YOU,
I CAN SEE YOU AND I WILL REMEMBER YOU,
I CAN RECREATE YOU AND I CAN UNDERSTAND YOU”**

Project “Danube - I can hear you and I will not forget you, I can see you and I will remember you, I can recreate you and I can understand you ” is cofinanced by the European Union through European Regional Development Fund under the Interreg V-A Romania-Bulgaria Programme

Material edited by Chamber of Commerce and Industry Vratsa.
The content of this material does not necessarily represent the official position of the European Union.